

საქართველო
საბჭოთაო

წელიწადი

სამოლიტიკო და სალიტერატურო ყოველკვირეული გაზეთი

მეთერთმეტე

№ 32

კვირა, 7 დეკემბერი 1903 წ.

№ 32

გაზეთის ფასი: ერთის წლით ტფილისში 7 მან., ნახევარი წლით— 3 მან. და 50 კაპ.; ტფილისს გარეთ ერთის წლით 8 მანეთი, ნახევარი წლით—4 მან., სამი თვით—2 მან., თითო ნომერი 15 კაპ.
ხელის მოწერა მიიღება: ტფილისში—„წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ კანცელარიაში და თვით „კვალის“ რედაქციაში: რუსის ბაზარში, საეკლესიო სახლში, იქვე, სადაც ექ. ხელაძის სტამბაა.

რედაქციის კანტორა ღიაა ყოველ დღე, დილის 10 საათიდან 2-მდე და საღამოს 5 საათიდან 8-მდე. სარედაქციო საქმეებზე პირადი მოლაპარაკება შეიძლება ყოველ დღე, გარდა ორშაბათის და სამშაბათისა, შუადღის 12-დან 2 საათამდე.
ფასი განცხადებისა უკანასკნელ გვერდზე სტრიქონი ორი შაური, ფოსტის ადრესი: Тифлисъ, редакция газеты „КВАЛИ“.

შინაარსი: კერძო უთანხმოება, თუ ძირითადი? ყვირილელისა.—სხვადასხვა ამბები.—კორესპონდენციები.—რუსეთი.—თეატრის მატინე, არ. რაქდენიძისა.—სიტრუე (ძველი კაცის ნამბობი), სპირიდონ მცირიშვილისა.—ნაწყევლები პოლიტიკური ეკონომიდან, ა. წულუკიძისა.—განცხადებანი.

კერძო უთანხმოება, თუ ძირითადი?

(„წარსულზე“ კამათის გამო)

ჩვენ გვიყვარს, როდესაც ჩვენი ბურჟუა ინტელიგენტები ერთხმად ალაპარაკდებიან „კვალის“ წინააღმდეგ და აშფოთდებიან—ეს მეტის-მეტია, ამის მოთმენა აღარ შეიძლებაო. როდესაც რომელიმე ჩვენი სიტყვები ასე მოხვდებათ გულში ჩვენს „დემოკრატებს“, ეს ჩვენთვის საუკეთესო მაჩვენებელია იმის, რომ მკაფიოთ და გარკვეულათ გამოგვითქვამს ნამდვილი ჩვენი შეხედულება, ისე მკაფიოთ და გარკვეულათ, რომ „თანხმობის“ მოტრფიალეთ დაუნახავთ თანხმობის შეუძლებლობა, „იდეურ სიახლოვის“ მაძიებლეთ—იდეური უფსკრული ჩვენსა და მათ შუა.

ასეთი პირდაპირობა სჯობია „საერთო ნიადაგის“ ძებნას; და ჩვენ ვსარგებლობთ იმ გაცხარებით, რომელიც გამოიწვია მოწინააღმდეგეთ შორის ჩვენმა სიტყვებმა წარსულის შესახებ, რომ გავარკვიოთ ამ აზრის მჭიდრო დამოკიდებულება საერთო ჩვენს შეხედულებასთან, და მით იძულებული გავხადოთ მოპირდაპირენი თვით აღიარონ პრინციპიალური უფსკრული ჩვენს შუა, რომლის დაფარვას და გადაფუჩეჩებას ისენი ამ ბოლო დროს ასე ცდილობენ.

ისტორიულ მსვლელობის მატერიალური ახსნა,—აი ის მოძღვრება, რომელმაც შესაძლებელი გახადა საზოგადოებრივ მოვლენათა მეცნიერული შესწავლა. კაცობრიობის წარსული ისტორია, რომელიც აუხსნელ, გაუგებარ პროცესათ ეჩვენებოდათ, გამოირკვა და შესაგნები გახდა. იქ, სადაც შემთხვევებს გარდა არაფერს ხედავდნენ, მატერიალისტურმა შეხედულებამ „რკინის კანონთა“ მოქმედება აღმოაჩინა; ის, რასაც ადამიანის სურვილებით ხსნიდნენ, ამ თეორიამ ისტორიულ აუცილებლობით ახსნა. საწარმოვეო ძალთა განვითარება, როგორც ძირითადი მიზეზი საზოგადოებრივ წყობილებათა ცვლილების, ეკონომიური ურთიერთობა, როგორც საძირკველი მთელი სოზოგადო აზროვნობის, აი მთავარი მცნებები, რომელზედაც აგებულია მეცნიერული თეორია, ისტორიულ მა-

ტერიალიზმათ ცნობილი, და რომელიც ჩვენს პრინციპიალურ სიმაგრეს წარმოადგენს.

და აი, ამ პრინციპებმა გაანათა წყვილია, რომლითაც მოკული იყო კაცობრიობის მთელი წარსული. თემში მცხოვრები მონადირე, ბატონი და მონა, ყმა და ფეოდალი, ხელოსანი და მისი შაგირდი, კაპიტალისტი და მუშა, მთელი რიგი სხვადასხვა წყობილებათა, ურთიერთობა სხვადასხვა კლასთა შორის—ყველაფერი ეს დღეს გამოცანას არ წარმოადგენს ჩვენთვის, ჩვენ ვიცით, როგორ გაჩნდა, განვითარდა სხვადასხვა საზოგადოება, შეიცვალა ერთი წყობილება მეორით, ერთგვარი ურთიერთობა მეორე გვართ. და ყოველ საფეხურს კტობრითას განვითარებისას, ყოველ საზოგადო წყობილებას აქვს საკუთარი აზრდებუბა, ადეოლოგია, რომელიც ერთიანათ წარმოადგენს ზედნაშენს კანონიურ ურთიერთობისას. მას გამოსატყულებს და განმტკიცებას.

რომ ეს განყენებულათ გამოთქმული აზრები მკითხველისთვის ადვილათ გასაგები გავხადოთ, ჩვენ დავასურათებთ მათ მარტივი მაგალითით. აი პირველ-ყოფილი ადამიანი—მონადირე თავის პირვანდელ საწარმოო იარაღებით—ქვით, ჯოხით, ანკესით. როგორ საზოგადოებრივ წყობილებათა ცხოვრობს ის, როგორ ეკონომიურ ურთიერთობას იჭერს ის სხვა ადამიანებთან? როგორ აზროვნობს, რა იდეოლოგიას ქმნის, ე. ი. როგორ უყურებს თავის თავს, სხვა ადამიანებს, გარეშე ბუნებას?

დამონებული ბუნების სტიქიურ ძალთაგან, რომელსაც თავის პირვანდელ იარაღებით ვერ იმორჩილებს, პირველ-ყოფილი ადამიანი უნდა უსათუოთ შეეკედლოს თავის მსგავსთა კრებულს, რომ შეერთებული ძალით მაინც დაიცვას სრულ განადგურებისაგან თავის არსება. ასეთ კრებულს ნათესავთა თემი წარმოადგენს. ამ თემში ადამიანის ადამიანისაგან დაჩავრა, ყვლეფა არ არსებობს, რადგან ყველა ერთნაირათ. დაჩავრულია ბუნებისაგან და თვითთული იმდენს შოულობს, რამდენიც მას თავის სარჩენათ აუცილებლათ ეჭირვება. და კიდევაც რომ იშოვოს შემთხვევით მეტი და მიისაკუთროს, თემს არ გაუიაროს, მოკლული ნადირი ტყუილა გაუფუჭდება, დიდხანს

ვერ შეინახება. ამნაირათ, პირვანდელმა ადამიანმა არ იცის კერძო საკუთრება, ეს უთანასწორობის ერთათ-ერთი წყარო. მისი პიროვნების შინაარსი—მისი თემი, სათემო ინტერესებია.

მეორე მხრით, საწარმოო ძალთა მდგომარეობა ითხოვს სხვადასხვა თემის ერთმანეთისგან განცალკევებას. ქვით, ჯოხით, ანკესით მონადირე დიდ მანძილზე ცოტას შოულობს, ისე რომ თემები უნდა დაშორდნენ ერთმანეთს, რომ საკმარის სივრცის ტყეს დაეუფლონ და თუ არ ეყოთ ეს სივრცე, უნდა ერთმანეთი იქიდან ძალით განდევნონ. აქედან წარმოდგება თემების ერთმანეთისაგან დაშორება, მტრული განწყობილება. რადგან სხვისი შრომის ნაყოფის მისაკუთრება ამ ხანაში შეუძლებელია, ამიტომ დატყვევებულ მტრების მონათ გადაქცევის მაგივრათ, პირვანდელი ადამიანი პირდაპირ სჭამს მათ.

გარეშე ბუნებას ის ვერ იცნობს და ემონება, მოვლენათა შუა დამოკიდებულებას ვერ ამჩნევს, რადგან შემჩნევას დაკვირვება ეჭირვება, რისთვისაც პირვანდელ ადამიანს, მუდამ დღიურ არსებობისათვის მზრუნველს, დრო აღარ რჩება. თემის ასეთი განცალკევებული, გაბოროტებული ცხოვრება ჰბადებს კონსერვატიზმს, აფერხებს განვითარებას და საუკუნოებით ერთ გონებრივ წერტილზე ამაგრებს პირვანდელ ადამიანს, რომელიც მხოლოდ საკუთარ თემში ძველათ განმტკიცებულ ჩვეულებებით სარგებლობს.

როგორც დავინახეთ, თემის შინაგან და გარეგან საზოგადოებრივ განწყობილებას საწარმოო ძალთა მდგომარეობა განსაზღვრავს. ეს განწყობილება თავის მხრივ იწვევს შესაფერ იდეოლოგიას. ისე რომ, თუ ჩვენ წინანდელ განყენებულათ გამოთქმულ თეორიას გავიხსენებთ,—პირვანდელი სანადირო იარაღები ჩვენს მაგალითში იქნება მიზეზი ეკონომიურ ურთიერთობის გაჩენისა, განცალკევებული ნათესავური კავშირი (თემი) თანასწორუფლოვან წევრებით—ეს ეკონომიური ურთიერთობა,—საძირკველი იდეოლოგიურ ზედნაშენისა, ხოლო პირვანდელი კომუნიზმი, კაცის მქამლური ზნეობა, გონებრივი განუვითარებლობა და კონსერვატიზმი—იდეოლოგიური ზედ-ნაშენი ამ ეპოქისა. ჩვენ ვხედავთ, რომ ეს იდეოლოგიური ზედ-ნაშენი—ერთიანათ გამოგვიხიტავს არსებულ ეკონომიურ განწყობილებას და მისი ღვიძლი შვილია.

პირველ ყოფილი საზოგადოება დაარღვია იმავ მიზეზმა, რა მიზეზმაც შექმნა, საწარმოო ძალთა განვითარებამ. ზედმეტათ გამრავლებულ ხალხს აღარ ჰყოფნიდა ის სარჩო, რომელსაც ის ნადირობით შოვილობდა. გამრავლებული თემები აღარ ეტეოდნენ წინანდელ სივრცეზე. მრავალ საუკუნოების განმავლობაში ებრძოდნენ ეს თემები ერთმანეთს ადგილების მისაუფლებლათ, მაგრამ ხალხის გამრავლების სტიქიური ძალა სულ უფრო და უფრო აგრძნობინებდა მათ საწარმოო იარაღთა გაუმჯობესების აუცილებლობას, აუტანელი შიმშილი სულ მატულობდა და მატულობდა. და აი შიმშილმა ნელ-ნელა სძლია კონსერვატიზმს, აამუშავა ადამიანთა გონება და გამოანახვია ახალი წყარო სარჩოს შოვნის—მიწის დამუშავება და მწყემსობა. ამით იწყება ახალი ხანა კაცობრიობის განვითარებაში. განაყოფიერებული შრომა შესაძლებლათ ხდის თემის გადიდებას და სხვისი შრომის ნაყოფის მისაკუთრებას. მეორე მხრით შრომის გართულება, საზოგადოების გადიდება აუცილებლათ ხდის შრომის განაწილებას. ამგვარათ იწყება საზოგადოებრივი უთანასწორობა. გაფართოვებული თემი ირჩევს შრომის მომწესრიგებელს, პატრიარქს, რომელიც, რასაკვირველია, თავის განსაკუთრებულ ძალას თავის სასარგებლოთ იხმარს, და საერთო ნაყოფის განაწილების დროს თავისთვის საუკეთესო ლუკმას იტოვებს. ამგვარათ იბადება ახალი საზოგადოებრივი განწყობილება და ახალი იდეოლოგია, ამ განწყობილების გამომსახველი. ჩნდება ორი მოპირდაპირე

ჯგუფი—გამყვლეფელი (პატრიარქი მისი მახლობლებით) და გაყვლეფელი (საზოგადოების დანარჩენი ნაწილი). პატრიარქალური საზოგადოება წინანდელ წყობილებასთან შედარებით წარმოადგენს წინ გადადგმულ ნაბიჯს, რადგან უფროსი ნობისაგან და თემის ვიწრო, სულის შემხუთველ ფარგლისაგან პიროვნება იწყებს ნელ-ნელა თავის განთავისუფლებას. შემდეგი საფეხური განვითარების არის მონური საზოგადოება, შემდეგ—ფეოდალური, შემდეგ ხელოვნური, შემდეგ—კაპიტალისტური. ყოველგან იგივე ძალა მოქმედობს—საწარმოო ძალთა განვითარება, რომელიც შეუჩერებელია, თან და თან უფრო მსწრაფლი და ჩქარი, განსაკუთრებით, როდესაც (ხელოვნობის ხანიდან) მის განმავითარებელ ელემენტათ ხალხთ გამრავლება კი არა, მეტოქეობა, კონკურენცია იქცევა. და ყოველ საფეხურს საწარმოო ძალა განვითარებისას შეეფერება საკუთარი ეკონომიური განწყობილება, საკუთარი იდეოლოგიური ზედნაშენი. იზრდება ადამიანის ძალა ბუნებაზე, მაგრამ მასთანავე იზრდება ადამიანის ადამიანისაგან დამოკიდებულება. და ეს დამოკიდებულება აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენს წარმოებისთვის, საზოგადოებისთვის. უმისოთ განვითარება შეწყდება, საზოგადოება დაიშლება. ჩნდება სხვადასხვა კლასები მოწინააღმდეგე ინტერესებით და მათი ბრძოლა იქცევა საწარმოო ძალების მოთხოვნილებათა გამომხატველათ. ქვედა კლასები ებრძვიან მხაგვრელებს, მაგრამ არც ერთი მათგანი ჩაგვრის საბოლოო მოსპობას არ იღებს შიშნათ; თვითოეულ დაჩაგრულ კლასს ან თვითონ უნდა ბატონობის თავისთვის მოპოვება, ან სურს მხოლოდ შეასუსტოს მხაგვრელთა ბატონობის სისასტიკე. საწარმოო ძალთა მდგომარეობა ითხოვს უთანასწორობას. მეომარი, შრომის მომწესრიგებელი, სათავეში უდგას საზოგადოებას, იცავს მას გარეგან მტრებისგან, განაგებს საერთო საქმეს და წარმოებას. გონებრივი განვითარება ამ საფეხურებზე მხოლოდ იმით ხდება შესაძლებელი, რომ ექსპლოატატორებს სხვისი შრომა თავისუფალ დროს აძლევს, გასაფითარებლათ საჭიროს.

და აი, თვითოეულ ამ საფეხურს კაცობრიობის განვითარებისას აქვს რავისი იდეოლოგია, გამომხატველი მაშინდელ ეკონომიურ ურთიერთობისა, რომელიც ჩაგვრა-ყვლეფაზე იყო აშენებული. და რადგან არც ერთ ხანაში არ იყო მატერიალური პირობები უმრავლესობის ჩაგვრისაგან განთავისუფლებისათვის, ამიტომ არც ერთ ამ ხანას არ შეუქმნია განმათავისუფლებული იდეოლოგია. საწარმოო ძალთა მოთხოვნილებას ემონებოდა ეკონომიური ურთიერთობა ადამიანთა შორის, ეკონომიურ უთიერთობას—მთელი მაშინდელი აზროვნობა.

ასეთია მატერიალისტური შეხედულობა წარსულზე. რე თუ მთელი აზროვნობა, საზოგადოების ყველა წარმოდგენები არსებულ ეკონომიურ ურთიერთობის ნიადაგზეა აღმონაცენი, მისი გამოხატულება და განმტკიცებაა, სხანს წარსულში არ მოინახება არც ერთი აზრი, იდეა, რომელიც თანამედროვე მოწინავე კლასით უარყოფილი არ იყოს. და მატერიალისტური შეხედულობა უარყოფს სრულათ ძველ აზროვნობას. ის ობიექტიურათ უყურებს წარსულ განვითარებას, როგორც აუცილებელ მიზეზთა აუცილებელ შედეგს. მან იცის, რომ მომავალში, იმავ მიზეზებს გამო სრულებით სხვა საფუძველზე დადგება ადამიანთა ურთიერთობა, რომ თვით საწარმოო ძალთა განვითარება, რომელმაც წარსულში დამოკიდებულება, მონობა მოითხოვა, მომავლისთვის დამოუკიდებლობას, თავისუფლებას ითხოვს, და კიდევაც ქმნის მშრომელთა კლასისთვის შესაფერ იდეოლოგიას. თანამედროვე ჩვენს ცხოვრებაში ის ამჩნევს ამ მომავლის ნერგებს და თავის მომხრეებისგან ითხოვს ახალი ცხოვრების თავ-განწირულ მსახურებას, ძველ ცხოვრებასთან თავ-განწირულ ბრძოლას. და თუ ძველი ცხოვრება

ჯერ არ გამქარა და მისი ნაშთები დარჩენილია, ჩვენ უნდა შევიძულოთ ეს წარსულის ნაშთები მთელი ჩვენი არსებით და უნდა შევებრძოლოთ მას. და როდესაც ჩვენ ვხედავთ თანამედროვე ცხოვრებაში შემაფერხებელ ნაშთებს წარსულისას, და ვამბობთ, გვეჯავრება ეს წარსული, ეს ჩვენი აზრი შეთანხმებულია საერთო ჩვენ შეხედულებასთან, აუცილებელი დასკვნაა ჩვენ მთავარ პრინციპის. დიახ, მთელი წარსული, და არა რომელიმე მხარე, რადგან ჩვენი შეხედულებით წარსულის ყველა მხარე იყო მონობის გამოხატულება. მატერიალისტს მხოლოდ მაშინ შეუძლია დამშვიდებით, ობიექტიურად უყუროს წარსულს, თუ მან დაკარგა თავის ძალა, შემაფერხებელი გავლენა აწმყოზე. კაცის მჭამლობა, პატრიარქალური ზნე-ჩვეულებები—დიდი ხანია გაქრა, და ჩვენ შეგვიძლია აღვნიშნოთ ამ ზნე ჩვეულებათა აუცილებლობა წარსულში და შეუფერხებლობა შემდეგი ხანისთვის. აქ სიძულვილს ადგილი არა აქვს, აქ მხოლოდ ისტორიული დაფასება საჭირო. მაგრამ ფეოდალურ წყობილებას, რომლის ძლიერი ნაშთები ჯერ კიდევ ხუთავს თანამედროვე ჩვენს ცხოვრებას, ჩვენ სხვანაირად ვუყურებთ: ის მოსისხლე მტერია თანამედროვე განვითარების. და, თანხმად ჩვენი საერთო შეხედულობისა, ჩვენ ვერ ვხედავთ მასში ვერც ერთ მხარეს, ვერც ერთ აზრს, რომელიც ბატონ ყმურ ურთიერთობის ნაყოფი არ იყოს. მართალია, ამ წარსულში იყო ბრძოლა „ბნელსა და სპეტაკს შუა“, როგორც გვეუბნებიან, იყო განვითარება, წინსვლელობა, მაგრამ ეს „სპეტაკი“, ეს პროგრესი მხოლოდ მაშინდელ დროისთვის იყო „სპეტაკი“ და პროგრესი, დღევანდელისთვის კი—უვან დახვევა, როგორც ბატონ ყმობა პროგრესი იყო მონობასთან შედარებით, ხოლო დღევანდელ ცხოვრებისთვის კი უკან დახვევას წარმოადგენს. სარწმუნოება, ეროვნობა — გვეუბნებიან. სარწმუნოებას დავცხსნებით; ხოლო ეროვნულ იდეაზე ვიტყვი, რომ ეს იდეა კი არ არსებობდა, ამტკიცებდა ბატონ-ყმობას, და პატარა ერის „სულის კვეთებას“ რეალურ მიზნად ჰქონდა გარეშე მხაგრელების მოშორება... შინაგან მხაგრელთ სასარგებლოდ. მოლაღატეთ ჩაითვლებოდა, სწორედ ამ ეროვნულ პრინციპის ძალით, ის, ვინც იმ დროს თავის მარჯვენას შინაურ ბატონის წინააღმდეგ მიმართავდა.

ჩვენ დაინახეთ, როგორ უყურებს მატერიალისტური მოძღვრება წარსულს, კერძოდ ფეოდალურ დროს. მისი აზრით, ყველა ის საფეხურები, რომელიც კაცობრიობამ გაიარა, ისტორიულ აუცილებლობას წარმოადგენდა, და ამ მხრით აწმყო და მომავალი მჭიდროდ არის შეკავშირებული წარსულთან. მაგრამ ამასთანავე ყოველ შემდეგ საფეხურზე კაცობრიობა ქმნის ახალ ურთიერთობას, საზოგადოებრივ განწყობილებას, ახალ იდეოლოგიას, რომელიც წარმოადგენს წინანდელ ურთიერთობის და იდეოლოგიის სრულ უარყოფას. როდესაც ორი იდეოლოგია, ძველი და ახალი, ერთმანეთს შეეჯახება, მათი შერიგება შეუძლებელია, რადგან ისინი სულ სხვადასხვა პრინციპის გამოხატულებას წარმოადგენენ და თავიდან ბოლომდე ამ მოწინააღმდეგე პრინციპებზე არიან აგებული. ახლა მკითხველი დაინახავს, რა სასაცილო მდგომარეობაშია ჩვენი მოკამათე (იხ. „ცნ. ფ.“ № 2340, „შინ და გარეთ“), რომელსაც მოჰყავს ჩვენი ახსნა, წარსული იმიტომ გვეჯავრება, რომ ძირიან ფესვიანად ბატონ-ყმობაზე იყო აგებული, — და შემდეგ გკითხავს, ეგ ხომ გავიგეთ, მაგრამ ბატონ-ყმობას გარდა სხვა მხარეებიც იყო წარსულში და ის გვიბასუხეთ, ეს მხარეები რათ გვეჯავრებათო. გვიბრძანეთ ერთი, თუ ჩვენი შეხედულება ისეთია, რომ ბატონ-ყმურ საზოგადოებაში ცხოვრების ყველა მხარე ბატონ-ყმურ ნიადაგზე აღმონაცენი, მაშინ ამ კითხვას რაღა მნიშვნელობა აქვს? დავიმტკიცეთ მატერიალისტურ შეხედ-

ულობის სიყალბე, მაშინ დამტკიცდება ამ ჩვენი აზრის სიყალბეც. გაიგეთ, რომ ეს უკანასკნელი პირველის აუცილებელი შედეგია, მისი ლოლიკური დასკვნაა. და „წარსული“ უკიდურესი მოაზრენი“, რომლებიც ამავე მატერიალისტურ პრინციპს ემხრობიან, ჩვენზე ნაკლებს გაცხარებით იხსენიებენ დღეს „წარსულს“, ეს, გიმეორებთ, იმიტომ მხოლოდ, რომ ფეოდალურ ცხოვრების პრინციპს იქ უკვე ძირი გამოთხრილი აქვს. თქვენ ცუდად იცნობთ ამ უკიდურეს მოაზრეთ, თუ ფიქრობთ, რომ ისინი არ დაგვეთანხმებიან ფეოდალურ ხანის ურთიერთობის და იდეოლოგიის მთლიან ბატონ-ყმურ პრინციპით ახსნაში.

რასაკვირველია, ბ. განს შეუძლია შეებრძოლოს მატერიალისტურ შეხედულებას, რომელიც უარყოფს წარსულით შექმნილ ეროვნულ*) პრინციპს. მაგრამ ტყუილია ნუ ფიქრობს, ამ შემთხვევაში „პოლონეთის დემოკრატიაში“ მომხრე იშოვოს. პოლონეთის მოწინავე დემოკრატია სულ სხვა ნიადაგზე დგას, ვიდრე ბ. განს. მისი „ეროვნობა“ იხატება მასში, რომ რუსეთის დემოკრატიასთან შეერთებას უარყოფს, რადგან მისი აზრით, მისმა ქვეყანამ ეკონომიურ განვითარებით რუსეთს გაასწრო და „გაერთიანება“ რუსეთის დემოკრატიაში შეაფერხებს პოლონეთის დემოკრატიაში განვითარებას. რამდენათ მართალია პოლონეთის დემოკრატია, ამას არ ვეხებით, ხოლო ბ. განს იცოდეს, რომ მან, ეკონომიურად ჩამორჩენილ ქვეყნის შეიღმა, სწორედ იმ არგუმენტების ძალით, რა არგუმენტებით პოლონელი „ეროვნულ დემოკრატის“ აუცილებლობას ამტკიცებენ, უარი უნდა თქვას ჩვენს „ეროვნულ“ დემოკრატიაზე. ეს იცოდეს ბ. განს და თავი დაანებოს პოლონეთის დემოკრატის მოწმად მოყვანას. ბ. განს ეროვნული იდეა, რომელიც, მისი სიტყვებით, არ ეწინააღმდეგება წარსულ ცხოვრებით შექმნილ ეროვნულ იდეას, სწორედ ამით ძირიანად ეწინააღმდეგება დემოკრატიულ პრინციპს, რომელიც კლასთა ბრძოლაზე არის აგებული.

და ტყუილია გვიცხადებს ბ. განს იდეურ თანაგრძობას. რომ ის ჩვენს იდეებს არ იცნობს, ამას ამტკიცებს ის გარემოება, რომ მან ჩვენი აზრი წარსულზე ჩასთვალა „გატაცების“ ნაყოფად და ვერ შეუთანხმა ჩვენს საერთო შეხედულებას. ხოლო რამდენათ ახლოა მისთვის ეს იდეები, ამას ამტკიცებს მისი აშფოთება „წარსული მეჯავრებას“ გამო.

ბ. განს ერთი გზა ღა დარჩენია „წარსულზე“ კამათის გასაგრძობათ. ის უნდა შეებრძოლოს თვით მატერიალისტურ შეხედულებას. და ეს მით უფრო უსიამოვნო იქნება ბ. განსთვის და მის თანამგრძობელ ბურჟუა ინტელიგენტებისთვის, რომ მატერიალისტურ შეხედულობის მატარებელი კლასი წარმოადგენს ერის იმ ელემენტებს, რომელზედაც ისენი თურმე „მთელ თავის იმედებს“ ამყარებენ; ისე რომ ვაი თუ ერის „ამ ელემენტმა“ არც კი ისურვოს მათ იდეალებზე ზრუნვა.

ჩვენ კი, ჩვენი მხრით, უნდა გამოვტყდეთ, რომ სრულეებით არ გვაწუხებს ბ. განს და მის თანამოაზრეთ ასეთი ტრაგიკული მდგომარეობა. რაც მალე მოშორდებიან ხალხს ეს „ორ სკამს შუა მჯდომნი“ და „ორჭოფათ“ მოაზრე დემოკრატები, — მით უკეთესი.

ყვირილელი.

*) ეროვნობის შესახებ «ცნ. ფურც.» გვეუბნება, თქვენ თვითონ ამ კითხვაში რა ხანია ორ სკამს შუა ზიხართო და ვერ გამოგიკვევიათ თქვენი აზრი ეროვნობაზეო. ეს წერილი უმისოთაც გაგრძელდა და იმიტომ ამ კითხვას არ ვუბრუნდებით. მივუთითებთ «ცნ. ფ.» წინანდელ ჩვენს წერილებზე „მამულიშვილობა, ეროვნობა თუ ხალხის სამსახური?“ — და ვთხოვთ გვაჩვენოს, რომელი აზრია იქ ორჭოფათ გამოთქმული?

სხვადასხვა ამბები

რკინის გზების მართველობა შესდგომია პროექტების შემუშავებას, რომ ქიათურის რკინის გზის ვიწრო ლიანდაგზე მატარებლები ელექტრონული ძალით ამოძრავდნ. ამ მიზნით იკვლევენ მდინარეების ჩხერემიას, ყვირილის და ძირულის მიმდინარეობის სისწრაფეს რომ მათი ძალით ამ. საქმისათვის ისარგებლონ.

იუსტიციის სამინისტროში აღუძრავთ საკითხი შორეულ აღმოსავლეთში ტყვეები ხმელეთით გადიყვანონ.

შინაგან სექმეთა სამინისტრომ ხელახალი ცირკულიარებით მიმართა ყველა გუბერნატორებს და გრადონაჩალნიკებს, რომ აღიკრძალონ გადასახადი იმ სოფლებზე, რომელთაც მოყავთ საქონელი და მიაქვთ თავიანთი სამეურნეო ნაწარმოები გასაყიდათ ქალაქებში და სოფლის იარმუკებზე. ეს კანონი შეეხება იმათ, ვისაც ბაზრებზე საგანგებოთ არ აქვს დაქირავებული სავაჭრო ადგილები.

„კავკაზში“ დაბეჭდილია ბათუმისათვის სავალდებულო დადგენილებანი, რომელნიც შეეხებიან იარაღის ხმარებას. ამ დადგენილებების ძალით იქ აკრძალულია იარაღის ტარება და ვინც ამას არ შეასრულებს, იმას ადმინისტრაციული წესით ან 500 მ. გადახდება, ან 3 თვით დააპატიმრებენ.

„ნოვ. ვრ.“ რედაქტორის ა. სუვორინისათვის ნება მიუციათ გამოსცეს პეტერბურგში ახალი ორგანო „მაღენკაია გაზეტი“.

ოღდესის უნივერსიტეტის შეუძლებელ სტუდენტებისათვის იაფ-ფასიან სასადილოების გამმართველ კომიტეტებს უცნობებია ტფილისის ქალაქის თვითმართველობისათვის, რომ დადახმარება აღმოუჩინონ ზემორე დასახელებულ სასადილოებს, რადგან იმით კავკასიის სტუდენტობის უმეტესი ნაწილი სარგებლობსო. აქაურ თვითმართველობის ხელმძღვანელთ უარი შეუთვლიათ ოღდესელ ქველმოქმედ კომიტეტისათვის.

გაზ. „ნოვოსტის“ გადმოცემით სოფ. ნიკოლაევის საზოგადოებაში ყრილობის შემდეგ ასამდე კაცი დამთვრალა, იერიში მიუტანიათ სახაზინო არყის სავაჭროზე და მიუნგრ-მოუნგრევიათ იგი. სტრაჟნიკებს თოფები დაუშენიათ და ბევრი იმათგანი დაუჭრიათ.

იურიევის უნივერსიტეტის პროფესორებს განუზრახავთ დაარსონ ქალებისათვის ისტორიულ-ფილოლოგიური და იურიდიული კურსები და ამ მიზნით ოთხი მათგანი უკვე შესდგომია პროგრამის და სმეტის შედგენას.

კიევის გაზეთის სიტყვით იქაურ უნივერსიტეტში შემდეგი განცხადება გამოუკრავს რექტორ ნ. ვ. ბოარიცკის: „საჭიროდ ვსთვლი გავაფრთხილო სტუდენტები, რომ უმაღლეს მთავრობის განკარგულებით უნივერსიტეტში უწყსოებათა მოსასპობათ მიღებულ იქნა ენერგიული ზომები და, თუ ვინიცობაა ყრილობა გაიმართა, ყველა ვინც კი ამ ყრილობას დაესწრება, რა მიზნითაც უნდა დაესწროს, აღიარებულ იქნება ყრილობის მონაწილეთ და მიეცემა სასტიკ პასუხის გებაში. სრულიად დარწმუნებული ვარ, რომ უმეტესობა სტუდენტებისა წესიერების მომხრეა და სურს განაგრძოს მეცადინეობა; მიემართავ მათ კეთილგონიერებას და ვსთხოვ, არამც ღ არამც არ დარჩენ იმ შენობაში, სადაც ყრილობა იქნება გამართული, თუ სურთ, რომ წესიერების დამარღვევლად არ იქნან აღიარებულნი“.

თფილისის ქალაქის გამგეობისათვის უთხოვნიან თანრების ამნთებ მუშებს ჯამაგირების მომატება, 15 მ. მაგიერ 18 მან. თვეში. გამგეობას დაუდგენია მხოლოთ 20 უფროს მუშისათვის სამ სამი მან. მოუმატებია.

კორესპონდენციები

ჭუთაისი. „Бѣда кольпирогѣ начнеть печь сапожникъ“. ამ ანდაზით უნდა აღენიშნოთ ქუთათურ ვაჭრების ძმ. გოკიელოვების მოქმედება ვაჭრობის ახალ, მათთვის შეუფერებელ, სარბიელზე გამოსვლა. ეს არის წრევანდელ სეზონში პარკის და ბამბის ვაჭრობის საქმე. ამათ პარკის მოგებით წახალისებულებმა. ახლა ბამბის წარმოებას მოკიდეს ხელი და მ. ლალიძის ლიმონათის ქარხანასთან გაიკეთეს ბამბის საწმენდი ქარხანა. ისინი „კოლხიდის“ და ი. ბეგოვის ჯინზე დაეხარბენ ბევრი საქონლის ყიდვას და დღეს თავს აღარ იზოგვენ ამ საქმეში. მარა მკითხველს რათ აინტერესებს მათი თავის, თუ ჯობის დაზოგვა. ჩვენ მათზე ლაპარაკი იმისათვის ჩამოვადგეთ, რომ ვაჭრობით გატაცებაში ისინი მშრომელი ხალხის ინტერესებსაც დაუზოგველათ ეპყრობიან და იმათ უბედურებაზე აშენებენ თავიანთ ბედნიერებას.

ქუთაისში ხომ ამათ კისერზე ყველანი თავისებურ მაღაყს გადადიან. აქ, რადგან საფაბრიკო ინსპექცია არ არსებობს და მაშასადამე არავინ მეთვალყურეობს შესრულებას იმ მცირე სავალდებულო კანონებისაც კი, რომელსაც „фабричный законъ“-ები ეწოდება, ამიტომ ქარხნების და სახელოსნოების მეპატრონეები უზომოთ სარგებლობენ მუშების შრომით. აქ ჩვეულებრივ სარგებლობასთან ერთათ, ქუთათური ადები უბედურ შემთხვევათა ჩაფუჩჩებასაც ზედ ურთავენ, რადგან უძალო ქვეყანაში, ჯოხითაც იოლათ დადიან. ასეთი მოპყრობის მაგალითი სხვებს რომ თავი დავანებოთ, ამ ერთ კვირაში ორი მოხდა გოკიელოვების ბამბის ქარხანაში. ერთი ნოემბრის ოც რიცხვებში დაშავდა ბამბის საპრესავ მანქანაზე მოხუცებული მუშა ოქროპირ შავგულიძე: პრესვის დროს გასქდა ეს მანქანა და მოხვდა მას ორივე ხელებზე და დაასახიჩრა მოხუცებული მსხვერპლი, რომელსაც დღესაც ერთი კაპეიკი არ მიუღია მექარხნისაგან თუნდაც გამცდარი დღის და საექიმო.

მეორე უარესათ საზარელი უბედური შემთხვევა მოხდა 28 ნოემბერს ბამბის ფარდულში თვით ბამბის სარჩევ მანქანაზე. აქ ვაჟებს გარდა, ქალიშვილებიც მუშაობენ, რასაკვირველია, ქალაქის ღარიბ მცხოვრებთა შვილები. ამათში მცირეწლოვანებიც ბევრია, რაც საფაბრიკო კანონის ძალით აკრძალულია.

მიუხედავთ ამისა 28 ნოემბერს მანქანის ტრიალის დროს 7 წლის ზინა იმედაძისათვის იქ მყოფ ნოქარს უთქვამს, შეძვერი ჯინს ქვეშ და გამოხიკე კურკაში ჩაყრილი ბამბაო. პატარა ქალიც, რასაკვირველია, უფროსის ბრძანებას ვერ გადასულა, შემძვრალა ჯინს ქვეშ და დაუწყია ბამბის ხიკვა. ამ დროს მანქანის ნაწილს გაუკრავს ხერხის ბასრივით კბილები ტანისამოსისათვის, გადუთრევია ბავში შიგ შუაგულში და მთლათ დაუგლეჯია მარჯვენა მკლავი. მანქანა ტრიალებს და ბავშვის წვილ-კივილი აწუხებს ყველაფერს. თან წვილ-კივილი გააქვთ ამხანაგ მუშებს, მარა ვერას შევლიან, რადგან მანქანა ვერ გააჩერეს და ისე ბავშვის იქიდან ამოგლეჯა შეუძლებელი იყო. მთელი ათი წუთი, თურმე, გაგძელდა ეს საზარელი სცენა და როდის-როდის შეატყობინეს ლალიძის

მემანქნეს და იმან მაშინვე გააჩერა ორთქლის სამოძრავებელი და ამოიყვანა მკვდარ-ცოცხალი გასისხლიანებული ბავში, რომელიც წაიყვანეს ს. თოფურის საავთმყოფოში დახმარების აღმოსაჩენათ. ქირურგის აზრით, ბავშვს ხელი უნდა მოაჭრან და ამგვართ უნდა გამოეთხოვოს თავის შრომით ცხოვრებას ეს ნორჩი მსხვერპლი ქუთათური ვაჭრის გაუმძღვრობა-დაუდევრობისა. არც თუ სხვა ამგვარ უბედურებისაგან დაზღვეულნი არიან აქაურ ქარხნებში მომუშავე ქალიშვილები. ისინი დღიურ 11—12 საათის შრომაში 15 კაპ. დაწყებული 30 კაპ. მეტს ვერ იღებენ და ესეც ერთ მშენიერ დღეს უნდა წამწარდეს მათ სიცოცხლის გამოსაღმებით.

როგორც გადმოგვცეს მ. ლალიძეს რამდენჯერმე გაუფთხილებია გამოუცდელი შექარხნე გოკიელოვი, რომ გამოცდილი ხელმძღვანელი-მემანქანე დაეყენებია ბამბის ჯინზე, მარა მას იაფათ საქმის წარმოება ნდომებია და უბრალო კაცებითაც იოლათ ამუშავენს მანქანას.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ „სკანდალების“ მოყვარულ ქალაქში, წესიერების დამცველებს მოგახსენებენ, ჯერაც არ შეუდგენიათ ოქმი ამ უბედურებათა შესახებო, თუმცა ხანჯლით მომხდარ უბედურებაზე, დამნაშავეს მაშინვე მიათრევენ ხოლმე „участок“-ში. ქუთაისში ხომ ამგვარი შემთხვევები სტატიკისათვისაც არ ინიშნებიან ქალაღზე, თორემ დამნაშავეთა პასუხის მგებლობაზე ვინ იღებს ხმას...

დ. სამბრაღია (იმერეთი). სამტრედიელების შემოსავლის ერთათ-ერთი წყარო სიმინდია. სიმინდის გარდა აქაურ დამბალ და ნოტიო ადგილებში სხვა არაფერი ხეირობს. სიმინდით უნდა დააკმაყოფილოს აქაურმა გლეხმა: ღმერთი, ხელმწიფე, მღვდელი, დიაკონი, მასწავლებელი, მტერი, მოყვარე და ცოლ-შვილი. მარა წელს გამუდმებულ წვიმებისა და ქარის წყალობით, ეს ერთათ-ერთი ცხოვრების საღსარიც მოესპოთ: შედარებით წარსულ წელთან, წელს მოსავალი ნახევარი ძლივს მოუვიდათ ღმირსაც მოუპატიჟებელი სტუმარი პეპელა ანადგურებს, რის გამო აქაურ მცხოვრებთა უმრავლესობა სახე დაღვრემილი დასტირის თავის ბედს და თანაც სასოწარკვეთილი უიმედუბით ამბობს: „ჭადის მეტი არაფერი გაგვჩნდა საქმელათ და ისიც მოგვესპო“-ო. მხოლოდ სხვისი ხელის შემეყურე ვაჟბატონები-კი სხვანაირათ ხსნიან ამ სამწუხარო მოვლენას, ისინი ამბობენ: „აჰა რაღა გგონია, ჩემო ძმაო, უნკროს-უფროსობა და ღმერთი, რომ დეივიწყა ახლანდელმა ახალგაზდებმა, სწორეთ იმიზა დევისაჯეთ ასე; ავი რაია, ამაზე უარესს უნდა მოველოდეთ კილო, თუ არ გასწორდით უეჭველათ ჟამი გაჩნდება და ამოგვწყვეტს ყველასო“. ყველა ამნაირ სიტყვებს ჩასძახის ყურში საცოდავ გლეხებს, ყველა უბღვრის, ყველა იმის მარჯვენას უტკერის, არსად ერთი მანუგეშებელი და გამამხნეველი არ აღმოჩენია და რა თქმა უნდა ყველა ამის შემდეგ ეკონომიურათ წელ მოწყვეტილი გლეხი დაძრწის აქეთ-იქით, არ იცის რა ქნას, რით გაუმკლავდეს ამდენ მოთხოვნილებას, რომელიც მას აწევს კისერზე, როდესაც თავის ცოლ-შვილის საკვები გაზაფხულამდის ძლივს მიყვება, და დღე და ღამ იმის ფიქრშია, რომ ქონდეს საღსარი სიამოვნებით გადაიხდის, მარა რომ არ აქვს? ამას წინეთ ერთმა გლეხმა, რომელიც ძლიერ ღარიბია და მასთან ავთმყოფი, დაიოქა და შეეხვეწა ადგილობრივ მღვდელს, ნახევარი წლის დრამა 1 მან. მაპატივეო.

სამტრედიაში არსებობს აბრეშუმის საღებ-სახვევი ქარხანა ილინისა, რომელშიაც ამ ჟამათ 260-მდი ქალები მუშაობს. ამ ქარხანაში მომუშავე ქალების უმეტესი ნაწილი გურია-სამეგრელოდან არიან. რადგან ცხოვრება საგრძნობელათ გართულდა და გამწვავდა, ამისთვის არავითარ შრომას არ ერი-

დება ხალხი ოღონდ ჰური „არსებისა“ მოიპოვოს. აი სწორედ ამისთვის გამხდარან იძულებული ეს ქალები, რომ დაეტოვეთ ბიათ თავიანთი მშობლები, ნაცნობ-ნათესაობა და მოსულობა სამუშაოთ ილინის ქარხანაში, სადაც არავითარ წეს-რიგს არ არსებობს. აგერ წელიწადი და სამი თვეა, რაც ამ ქარხანაში მუშაობა დაიწყო, და ამ ხნის განმავლობაში თითქმის 30-მდის მამუშავე ქალი დაშავდა; ზოგს ხელი გაუფუტდა, ზოგს ფეხი და ზოგიც რალაცნაირ ქარებით დაავთმყოფდა, და მათი არა თუ ქარხანაში აღებული ფული არ ყოფნით საწამლავათ, არამედ თავიანთ ლატაკ მშობლების ნაშრომ-ნაოფლარსაც ხარჯავენ, მარა მაინც დაკარგულ ჯან-ჩრთელობას ვერ იბრუნებენ უკან. ქარხნის ზედამხედველი ვითომ წამლით შემწეობას აძლევს ავთმყოფთ, მარა რა გამოვიდა საავთმყოფო არ აქვთ და გურია-სამეგრელოდან ხომ ქინაქინისთვის ვერ ივლის ადამიანი სამტრედიაში, ამიტომ ბატონ ზედამხედველის ქველ-მოქმედებაც უმნიშვნელოა. ამას გარდა დიდ შევიწროებას ითმენენ ამ ქარხანაში მომუშავე ქალები თავიანთ უფროსებისაგან: ლანძღვა-გინებას, ცემა-ტყეპასი უსაფუძვლოთ დაჯარიმებას და კანონიერ დაწესებულ დროზე მეტ მუშაობას (დილის 7 საათიდან საღამოს 7 საათამდის. ასვენებენ 2 საათის მაგიერ 1 საათს, მარტო სადილობისას). ყველა ამ უსამართლობის მოთმინებით ამტანთ ქირა ეძლევათ დღეში 25—40 კაპეკამდე. რასაკვირველია, ყველასათვის ცხადზე უცხადესია, რომ ასეთ მცირე ქირით ეს ქალები ცხოვრების ათასგვარ მოთხოვნილებას ვერ დააკმაყოფილებენ და ადრე თუ გვიან გარყვნილების წუმბეში ამოყოფენ თავს. მარა ამისთვის არავინ არ იტყვივებს თავს...

როინისპირელი.

ლეჩხუმი. თუ რომელიმე მხარეა ჩვენში ყოველ მხრით ჩამორჩენილი, პირველ ადგილს იმათში ლეჩხუმს ვერავინ ვერ წაართმევს. ჩამორჩენილია ის როგორც ეკონომიურათ, ისე გონებრივათ, ზნეობრივათ და სხვ. ამაში ბევრს რამეს მიუძღვის დანაშაული, მაგრამ ყველაზე უფრო ჩვენებურების კარჩაკეტილობას, ძველის ტრფობას და ახლის შეუთვისებლობას. გლეხ-კაცობა ისევ ძველებურათ ქედ-მოხრილია და დაუცხრომელ შრომაში ლევს თავის მრავალ-ტანჯულ დღეებს; თავად-ახნაურობა ძველებურ თოფ-ლეკურ-ხანჯლობიას კიდევ ვერ გაშორებია. მდიდრულათ ყავარზე კული გაუდევს დაპირი სრულ გაქრობისაკენ აქვს. თუ ხმა ამოიღე მათ წინააღმდეგ, მაშინვე ქვეყანას შეძრავენ, ქვეყნის დამქცევათ გამოგიყვანენ პოლიციის თვალში და ბოქაულს ლანძღავენ, ის ამისთანა კაცებს არ იჭერს და ციხეში არ აღბობს. რომ პოლიცია ყოველივე მათ ლაპარაკს ყურს არ უგდებს, თორემ განკითხვის დღე იქნებოდა. ამისთანა მდგომარეობაში, ცხადია, ლეჩხუმის საზოგადო საქმეები სრულ მივიწყებაშია და უყურადღებობით ფუტდება.

აი მაგალითათ, ლეჩხუმის გზა-ტყეცილი. სწორეთ ზღაპრული ექვს ფეხიანი რაში არის საქირო, რომ დაუშავებლათ მიხვიდე რომელიმე დაბაში და მერე როგორ გგონიათ? მთელი დაწესებულება სუფევს ამ გზებისათვის და მაშასადამე საკმაო ფული იხარჯება ამ გაუცვლელი გზების შესანახათ. რას შვრება ამ დროხ ლეჩხუმის მართებლობა? უკაცრავათ კი ვარ, მაგრამ მე ისევ გაჩუმება მიჯობს ვინემ ის ვსთქვა, არას აკეთებენ-თქო, ამიტომაც მეც ვლუმ... ცაგერლებს რალა გაეწილება, როდესაც ერთი სამკითხველოც ვერ შეუნახავთ; სხვაგან თითქმის ყოველ სოფელში შეხედებით და ჩვენში კი უმთავრეს დაბაში ვერ შევიხახვთ; რაოდენიმე გროშის ვადახდა გავვიჭირდა იმის სასარგებლოთ, ესე იგი ჩვენი გონების შემატებისათვის, მაშინ როდესაც თქმნობით არ გვშურს კუქისთვის. ვინ იცის რამდენჯერ ვთხოვეთ წევრებს მობძანებუ-

ლიყვენ, რომ სამკითხველოს საქმე გაგვეწესრიგებია, მაგრამ ვერაინ მოვიკარე და მარტო მე ძალიანაც რომ ვეცადო რა შემოძლიანო. შემომჩივლა სამკითხველოს გამგემ, ფრიად გულ-შემატკივარმა კაცმა ბ. მუჟანაძემ. ეხლა კი მოზრდილი ბოქლომი ადევს კარებზე. ნუ თუ არ გაწითლდება ცოტათ თუ ბევრათ შესმენილი ცაგერელი, როდესაც სამკითხველოს კარებზე ბოქლომს დაინახავს!..

აი როგორია ლეჩხუმელების და კერძოთ, ცაგერლების ინიციატივა საზოგადო სასარგებლო საქმეზე მიმართული. ორიოდვე სასწავლებელი, რომლებიც ვითომ და ჩვენი აღორძინების წყაროთ ირიცხებიან, თუ რა მდგომარეობაში იქნებიან ადვილი წარმოსადგენია. მე მინდა შევაჩერო ჩვენ-რების ყურადღება მექვენის ერთ-კლასიან სასწავლებელზე, რომლის არსებობაც, სიმართლე უნდა ვსთქვათ, თვალსაჩინო შეიქნა მექვენლებისა და ახლო-მახლო მდებარე სოფლებებისათვის. — თუ უწინ წერა-კითხვის მკოდნე დიოგენის ფარნით უნდა გეძებნა, დღეს შედარებით საკმაო რიცხვს შეხვდებით და ეს კი ღირსაღსანიშნავია ჩვენს ბნელით მოცულ მხარეში. ექვს გარეშეა, რომ ამ სასწავლებლის მნიშვნელობა გაცილებით უფრო მეტი იქნება, საზოგადოება რომ ითავებდეს ერთი კლასის მომატებას, ესე იგი, ორ კლასიანათ გადაკეთებას და დერჩის ბარში გადატანას.

იმედია ამ ჩვენთვის მეტათ სასარგებლო საქმეს დერჩის საზოგადოება გულ-ცივათ არ შეხვდება და ამ ჩემს სიტყვებს უყურადღებოთ არ დასტოვებს... ეს ხუთი წელიწადი იქნება, რაც თხუთმეტი წლის თხოვნა-მუდარის შემდეგ გვეღირსა რიონზე ხიდი; ურომლისოთაც ნამეტნავათ შევიწროებული ვიყავით. ჩვენი გზების ინჟენერება არ ინება, რომ ხიდი მალა აეწია, თუმცა წყალ-დიდობის დროს საშიშრო იყო და როგორც კი წყალმა მოიმატა, ხიდი ადგილს მოაშორა, და ამ გვართ დიდს გაჭირვებაში ვართ ჩავარდნილი თორმეტი სოფელი. ეს ინჟენერი გახლავთ ქუთაისიდან ონამდის და იქითაც მიმავალი, გზა-ტყეკლის მეთვალყურე.

სოსიზ მთავალელი.

ხარაზოული.

მიმდინარე წლის 14 ნოემბერს მოხდა საზოგადო კრება ადგილობრივ წიგნთ-საცავ სამკითხველოსი. კრებაზე დაესწრო 60 წევრიდან მხოლოდ 21, მაგრამ რადგანაც კრება მეოთხეთ იყო დანიშნული, კრება კანონიერათ იქნა ცნობილი და შეუდგენ საქმეების განხილვას. წაიკითხეს წარსული საანგარიშო წლის ოქმი. როგორც ამ ოქმიდან სჩანს, წარსულ წელს წიგნთ-საცავ სამკითხველოს ჰქონია 208 მან. ზ 25 კ. შემოსავალი: — 120 მან. საწევრო ფული და 106 მან. და 25 კაპ. კერძო შემოწირულება; გასავალი კი — 206 მან. და 21 კაპ. ასე რომ გასული საანგარიშო წლის შემოსავალიდან კიდევ დარჩენია სამკითხველოს 1 მან. და 98 კაპ. ბიბლიოტეკაში გარდა ჟურნალ-გაზეთებისა აღმომჩივარა 329 ქართული და 213 — რუსული წიგნი, სულ 542 წიგ. კრებაზე გამოიჩქვა, რომ საწევრო ფული წასულ საანგარიშო წელს შემოუტანია მარტო 34 წევრს; ამიტომ კრებამ დაავალა გამგეობას, მოაგონოს ასეთ „გულ-ცივ“ წევრებს, მათი მოვალეობა და თუ ამ მოგონება თხოვნაზე ჩვეულებრივ „დუმილით“ გვიპასუხონ, მაშინ ამგვარები გამოვრიცხოთ წევრობის რიცხვიდანო. მართლა, ან კი რა საჭიროა ისეთი წევრნი, რომელნიც თავიანთ მოვალეობას არ ასრულებდენ (საწევრო ფულიც არ შემოაქვთ)? შემდეგ კრება შეუდგა სამკითხველოს მატერიალურ მდგომარეობის გასაუმჯობესებლათ საშუალების მოპოებას და გადაწყვიტა: წიგნაკებით კერძო პირებისაგან ფულის შეკრება; წარმოდგენების გამართვა ბიბლიოთეკის სასარ-

გებლოთ და წიგნის მალაზიის დაარსება. უკანასკნელი მოსახრების განსახორციელებლათ კრებამ მიმართა ერთ წევრობას ბ. მ. კიკნაძეს და თხოვა, რომ მან, კიკნაძემ, მანდარინის სიხელზე წიგნის მალაზიის გახსნის ნებართვა მოეპოვებინა ტანოს პირველი თანხა (20 თუმანადე) საქმის საწარმოვოთ. სამკითხველომ კი ეს შემოტანილი თანხა — პროცენტებით დაუბრუნოს რამოდენიმე წლის შემდეგ ბ. მ. კიკნაძეს — და შემდეგ შემდეგ შემოსავალი — მალაზიისა წიგნთ-საცავ სამკითხველოს საკუთრებათ დარჩეს. ამ წინადადებაზე ბ. კიკნაძე დათანხმდა.

ბიბლიოთეკის გამგეობა, გარდა ერთი წევრისა, ისევ ძველი დარჩა შეუცვლელათ. წიგნთ-საცავ სამკითხველოს თვალყურის დევნება უსასყიდლოთ ითავა ისევ ქ-ნმა სირ — ზ თაბუკაშვილმა, რომელსაც კრებამ უღრმესი მადლობა გამოუცხადა უანგარო შრომისათვის.

ს. საბადუშვილი

რ უ ს ე თ ი

დედათა კურსები და ქალების დღესასწაული. — ხულიგანობა და ხულიგანები; ბრძოლა მასთან. — საგლეხო ბანკი — სახელათ გლეხის, სახრავთ სხვისი. — ჩინი და უფორმო ინჟინერთეხნოლოგები.

ოცდა ხუთი წელიწადი შესრულდა, რაც უმაღლესი ქალთა კურსები დაარსდა რუსეთში. ოცდა ხუთი წელიწადია მას შემდეგ, რაც ქალმაც პირველათ შეაღო მეცნიერების ტაძრის — უნივერსიტეტის — კარები და დაიწყო უმაღლეს კურსების მოსმენა. აქედან იწყება ახალი ერა რუსეთის ქალის აღორძინების ისტორიისა, აქედან იწყება მისი ახალი ცხოვრება; აქედან იშლება მის წინ საზოგადო ასპარეზი, აქედან წყებულობს ის საზოგადო მოღვაწეობას. აქედან ახწვეს თავს ის კარჩაკეტილ ოჯახურ განწყობილებას და აქედან ტოპავს ისიც კაცთან ერთათ ცხოვრების ახალ მიმდინარეობაში, აქედან უმკლავდება ისიც ათასგვარ ზღუდეებს დაბრკოლებათა, აქედან უძალიანდება ისიც ათასგვარ ძალმომრეობას და უკანონობას. და როცა თავის თვალით ხედავს, თავის გრძნობებით გრძნობს ადამიანის წმიდათა წმიდის, პიროვნების, გათვლვას და ფეხქვეშ გაგებას, ისიც ვერიცდის ამ დროს გულხელ დაკრფული, ის ვერ ითმენს, ვერ იტანს თავის, თუ სხვის შეურაცყოფას და წინააღმდეგობას აცხადებს, უსამართლობა, წინ ელობება და იმარჯვებს კიდევ...

წინააღმდეგ რეაქციონერების და რეტროგრადების სურვილებისა, რომ ქალი სუსტი ფიზიკურათ, სუსტია გონებრივათაც, ვერ შეითვისებს მეცნიერებას და ვერ შეძლებს მუშაობასო, — რუსეთის ქალმა მოლოდინს გადააქარბა. ის არა თუ ჩამორჩა კაცს მეცნიერების შეთვისებაში, შრომაში, მუყაითობაში, გარჯასა და მეცადინეობაში, ზოგიერთ შემთხვევებში კიდევ გაასწრო მას. ამ ოცდა-ხუთი წლის განმავლობაში რუსეთის ქალმა ისეთი ბიჯი გადასდგა წინ, რაიც არ მოლანდებია რუსეთის კაცს არც ერთ საუკუნის განმავლობაში. რომელი საზოგადო მოღვაწეობის ასპარეზი გინდა, რომ იქ ქალსაც არ ქონდეს დღეს ადგილი. ლიტერატურა, ხელოვნება, მედიცინა, ჟურნალისტიკა, საქველმოქმედო საქმე, ბიბლიოთეკა, სამკითხველო, — ყველგან ქალმაც ამ ოცდა-ხუთი წლის განმავლობაში საპატიო ადგილი დაიჭირა. შიმშილობაა სოფელში, — ამას ყველაზე უწინ კურსისტიკა ტყობილობს და ემურება ხალხის საშველათ. რომელიმე გადამდები სენი — ხოლერა, ცინგა, თუ სხვა რამე — მოედო სოფელს თუ ქალაქს და ანადგურებს, ისევ კურსისტიკა, ისევ ქალი მირბის დასახმარებლათ. ხალხის ყოველ შეწუხებაზე, ხალხის ყოველ გაჭირვებაზე ქალი პირველათ იღებს ხმას, ის პირველათ ატყობინებს

ქვეყანას: არიქა მივეშველოთო. და თუ ქალსა და კაცში კი არის რაიმე განსხვავება, ეს ისევ ზედმეტი თანაგოდნობაა, რომლითაც ქალი უხვათაა დაჯილდოვებული და რომელიც ხელს უწყობს მის მოღვაწეობას და ხალხისადმი სამსახურს.

ქალმა შეიგნო, მიხვდა, გაიგო, რომ ბელინსკის თქმისა არ იყოს, თუ „Мужчинѣ позорно быть самцомъ на томъ основаніи, что онъ человекъ, а не животное, то и женщинѣ позорно быть самкой на томъ-же основаніи“. დიახ, მან შეიგნო, რომ მარტო ცხოველურ ინსტიქტების დაკმაყოფილება მის მოვალეობას არ შეადგენს, არამედ ისიც აქტიურ მონაწილეობას უნდა ღებულობდეს ცხოვრების მსვლელობაში, მანაც თითონ თავის ხელით უნდა შეიტანოს თავის წვლილი კაცობრიობის საკეთილდღეოთ, მანც უნდა ხელი შეუწყოს იმ მოვლენის გაძლიერებას და გადიდებას, რასაც დღევანდელი მოძრაობა ეწოდება. და ისიც შეუდგა კიდევ კაი ხანია ამ დიდებულ საერთო საქმეს.

და აი, დღეს ძველი დახვესებული აზრების უარყოფის იუბილეა, ქალების თავისუფლებას დაქსაქსაუღაო. რეაქცია გლოვობს თავის სასტიკს დამარცხებას, ქალი კი დღესასწაულობს თავის ბრწყინვალე გამარჯვებას. და ჩვენც ვიღვესასწაულოთ, მკითხველო, ეს ქალთა დღესასწაული — კურსების 25 წლის შესრულების დღე. კურსებმა გამოიყვანა რუსის ქალი საისტორიო გზაზე მომქმედ პირათ და ჩააყენა კაცებთან ერთათ „შეურაცყოფილთა და დამცირებულთა“ ინტერესების დამცველ რაზმში.

ვუსურვოთ მათ ამ გზაზედაც გაემარჯვებოთ!

* *

დღევანდელი, არსებული ხანა გარდამავალი ხანაა რუსეთში. ხოლო ამ გვარ ხანის დამახასიათებელი თვისება არის უკიდურესობა და გამწვავება. ხალხის გაჭირვებული მდგომარეობა უკიდურესობამდი ავიდა, საზოგადოებრივი ურთიერთობა მეტის-მეტათ გამწვავდა რაიცა, იწვევს ათასგვარ სოციალურ ტკივილებს, რომელთა განკურნვა და მოორჩენა შეუძლებელი ხდება. და ერთი ამგვარ ტკივილებთაგანი არის ამ უკანასკნელ დროს ხალიგანების გამრავლება, რომლებიც ათასგვარ ბოროტ-მოქმედებას იღენენ და რომლების წინააღმდეგ ვერას გამხდარან.

წინათაც ამბობდენ, და ახლაც ბევრი იმ აზრისაა, რომ სამუშაოს ყველა იშოვის, ვისაც კი პატიოსნური შრომით უნდა თავი ირჩინოსო. და ისინი, ვინც არ მუშაობდენ, ზარმაცებია, მათ არ უნდათ იმუშაონ, და ამისათვის ისინი უნდა კანონით დაისჯონო. ასეთი მსჯელობა ყალბი იყო უწინაც და ყალბი და შემდარია დღესაც. მუშათა „სათადარიგო ჯარი“ ამისთვის კი არ უჩება უსაქმოდ, რომ არ უნდა იმუშაოს, არამედ ამისთვის, რომ სამუშაოს ვერ მოუღობს. არც ერთი ფაბრიკა, არც ერთი ქარხანა, არც ერთი სახელოსნო, არც ერთი სავაჭრო დაწესებულება სამუშაოს მაძიებელთ არ დაუტოვებიათ, რომ არ მისულიყვენ სამუშაოს საძებნელათ, მაგრამ ყველგან უარი უთხრეს: არ არის ადგილიო. და ხულიგანების რაზმიც ამ უმუშევრათ დარჩენილებთაგან ივსება. ბოროტ-მომქმედთ, როცა ბოროტებას ჩადიან, კარგათ იციან, რომ ამისთვის მათ შუბლში არაკაცებენ, თავზე ხელს არ მოუსვამენ. იციან, რომ დასჯიან, ციხეში ჩაამწყვდევენ, კატორღაში გაგზავნიან, მაგრამ მაინც არ იშლიან თავისას, მაინც ეცემიან ღამე კაცს და ცარცვავენ, კლავენ, ქურდავენ და ვინ იცის, კიდევ რას ჩადიან. როგორც უნდა უწამლო ამ სნეულებას? როგორ შეიძლება მისი აღმოფხვრა? რეაქციონერები სასტიკ ზომებს სთვლიან უებარ წამლათ ხულიგანობის მოსასპობლათ. კარგი, იყოს სასტიკი ზომები, თუ კი ბოროტება აღმოიფხვრება, მაგ-

რამ ეს საშეალებაც რომ არაფერს შერება. სასტიკი ზომები საკმარისია რუსეთში და რამდენიც დრო მიდის კიდევ და კიდევ უფრო სასტიკნი ხდებიან იგინი, მაგრამ ხულიგანობა არსებობს; რამდენიც დრო მიდის კიდევ და ხულიგანობა მრავლდება ხულიგანთა რიცხვი, კიდევ უფრო მეტ სისასტიკეს და მეტ ბოროტებას ჩადიან ისინი. სწავლა-განათლება, საკვირაო სკოლები, ბიბლიოთეკა-სამკითხველოები? კიდევ ეს კულტურული დაწესებულებანი მეტ გავლენას იქონიებს ხულიგანობის შესამცირებლათ, მაგრამ ძირიანათ, რასაკვირველია, მაინც ვერ სპობს მას. ქველმოქმედება? აბა დაუგდოთ ყური პატარა ახმეტკის პროცესს სასამართლოში, რას გვეუბნება იგი: მოსამართლე. ახმეტკა, თქვენ ბრალი გვდებათ იმაში, რომ 30 ივლისს მოგიპარავს გარმონი და 22 ენკენისთვის—იუბკა, ღირებული 1 მანეთათ. ორივე შემთხვევაში შენ დაგიჭირეს და ნაშაულობის დროს. ახმეტკა: ფეხი მტკიოდა და დამიჭირეს. ცალი ფეხი საავათმყოფოში მომჭრეს. მოსამართლე და დამსწრე საზოგადოება იცინის. მოსამართლე: როგორც სპრავკებიდან ჩანს, შენ წინეთ ორჯელ მჯდარხარ ციხეში. ერთხელ მოგიპარავს ცარიელი ქისა, მეორეჯერ—ძველი შარვალი. რატომ ქურდობ? ახმეტკა: ოხ, ბატონო, საქმელი არაფერი მქონდა. ლუკმა-პური მოვიტხოვე, პოლიციელმა გამაგდო. ბოლოს იუბკა მოვიპარე და გავყიდე. მოსამართლე: სად არიან შენი მშობლები? ახმეტკამ არ იცის, სად არიან მისი მშობლები. დამსწრე: ბ.ბ. მოსამართლენო და ნაფიცნო მსაჯულნო! მეტათ უხერხულ მდგომარეობაში ვარ ჩაყენებული. თუ გთხოვთ ჩემი კლიენტის სრულიად გამართლება, ამით ცუდ სამსახურს გაუწევ მე მას. ის ისევ ქუჩაში გამოვა უსახლკარო, ულუკმა-პურო. ციხეში კი ლუკმა პური მაინც აქვს. მის გამამართლებას თან მოყვება სიცივე და შიმშილი. პოლიციელი მას განდევნის იმ ადგილიდან, სადაც ის მოწყალეების თხოვნას დაიწყებს. ერთი სიტყვით, ისე გადაწყვიტეთ, როგორც სინდისი გეუბნებოდესთ. მოსამართლე: ახმეტკა, შენ რას იტყვი შენდა სასარგებლოთ? ახმეტკა: უთხარი, ბატონო, ისევ ციხეში გამგზავნონ ამ ზამთარში, და როცა ათფება, მაშინ კი გამომიშვან. საზოგადოება ისევ იცინის. ახმეტკა გაამართლეს და ერთი თუმანიც აჩუქეს. ახმეტკას უხარია ფულეები, მაგრამ სასამართლოს გადაწყვეტილებამ კი მეტათ დააღონა. ციხიდან მას ახლა გამოაგდებენ და მას კი არ უნდოდა ამ სიცივეში იქიდან გამოსვლა“.

ახმეტკა ციხეში ორჯელ მჯდარა, გამოსვლა და კიდევ ქურდობს. ქურდობს იმისთვის, რომ ჭამა უნდა. თუმანი ვერაფერს შველის. თუმანს შეჭამს და კიდევ ულუკმა-პუროთ დარჩება. კიდევ ქურდობა, კიდევ ციხე. ასე მიდის ახმეტკას ცხოვრება. ცხოვრება საესეა ამ გვარი ახმეტკებით. რომლებთანაც ვერას გამხდარა ვერც ციხე და ვერც ქველ-მოქმედება. ახმეტკები ეს იგივე ხულიგანებია, ხულიგანები ეს იგივე ახმეტკებია, რომელთაგანაც, ზოგი იუბკებს იპარვენ, ზოგი ძველ შაღვირებს, ზოგი ყაჩაღობენ, სახლებს ტყენენ და ოქრო-ვერცხლი მიაქვთ. ხულიგანები მარტო რუსეთის კუთვნილება არ არის და ვერც იქნება...

და დღეს თუ მარტო რუსეთში ლაპარაკობენ მის შესახებ ეს იმისთვის, რომ როგორც ზევით ვთქვით, აქ უფრო...

* *

საგლეხო ბანკები ეს ის ფაქტორია, რომელსაც შეუძლია გიიხვი გალატაკებას გადაარჩინოს, მიწის საკუთრება შეინარჩუნოს და ახალი საკუთრება შეაძენოსო. ასეთს იმედს ამყარებდენ საგლეხო ბანკებზე. ასე ფიქრობდენ, ასე მსჯელობდენ, სანამ მათი ფიქრი და მსჯელობა ცხოვრებამ მტვრათ არ აქცია. დაარსდა საგლეხო ბანკები, გაიხსნა სხვადასხვა ადგილს მისი განყოფილებები, მაგრამ ხალხი მაინც

ვერ იხსნა გაღარიბებისაგან, გლახს ვერ შენარჩუნა თავის საკუთრება; სოფელი ისევ ძველებურათ კულაკების და დროიძეების სათარეშოთაა გადაქცეული.

საგლეხო ბანკის დაარსების მიზანი იყო ეყიდა მიწის მემკვიდრეთაგან მამული და შემდეგ შეღავათიანი პირობით უმიწაწყლო გლეხებზე გაეყიდა. მან პირველი ნახევარი თავის დანიშნულების საესეებით შეასრულა—მამული იყიდა მემამულეთაგან; ხოლო რაც შეეხება მიწის მეორე ნახევარის ასრულებას—მიწის მიყიდვას გლეხზე,—ეს მთავარი მიზანი კი შეუსრულებელი დარჩა.

1899 წელს საგლეხო ბანკს გაუყიდავი მიწა დარჩენია 9,913 ათასი მანეთის; 1900 წელს თერთმეტ მილიონი მანეთის. ხოლო 1901 წელს ბანკს უყიდა თორმეტი მილიონი მანეთის მიწა და გაუყიდა ოთხი მილიონის. სულ 1896 წლიდან მოკიდებული ბანკს ორმოცი მილიონი მანეთის მიწა უყიდა და გაუყიდა ამ ხნის განმავლობაში ოცი მილიონის. (Рус. Вѣд. 1903 г. № 314).

როგორც ამ ციფრებიდან ჩანს, ბანკით იმათ უსარგებლობათ, ვისაც მიწა აქვთ, მათ გაუნადგებიათ თავის ქონება; მიწა ხომ ისევ შეძლებულების—მემამულეების ხელშია და ბანკსაც მათთვის გაუწევია სამსახური. ჩვენ, შეიძლება, რამე გვეთქვა ბანკის სასარგებლოთ იმ შემთხვევაში, თუ მისით შეუძლებელ გლეხებს მოეთხოვთ ხელი. მარგამ მყიდველებში, გლახს გარდა, სხვა წოდებაც ურევია და ეს სხვა წოდება წვრილი მოქალაქენია, რომლებსაც უმიწაწყლო გლეხებთან არავითარი საერთო არა აქვთ რა. როგორც ხედავთ საგლეხო ბანკით სულ სხვას, არა გლეხებს უსარგებლობიათ და ეს ასეც უნდა ყოფილიყო. ბანკი საქველმოქმედო დაწესებულება არაა. აქ ყველაფერი წაღმარებული და მყარებული. ნდობა კი ქონებაზე კიდია. არ გაქვს შეძლება, არც ნდობა გაქვს, ბანკის კარებთან ყოველთვის ასეთ სიტყვებს გაიგონებ: „ბანკი კომერციული დაწესებულებაა. კომერციის მიზანი კი მეტი მოგებაა, თუ რამეს პატრონი ხარ და ვისარგებლებთ შენით—მოდით, შენთვის ღიაა ბანკის კარები. თუ არაფერი გაგაჩნია, მაშინ არც ჩვენ გვინდებხარ, წადი“. და შენც უნდა წახვიდე, რასაც უთქმელათაც კარგათ მოახერხებ. და საგლეხო ბანკიც ამ „კომერციის“ ემსახურება.

აქ შეიძლება იკითხოს ვინმემ: ეს სულ იმის გამოა, რომ საგლეხო ბანკი ვერ არის კარგ ნიადაგზე დაყენებული, შეიძლება უკეთესათ მოგვარება საქმისა. შეიძლება მოსახერხებელია, უკეთესათ და ძალიან უკეთესათაც მოწყობასაქმის. შეიძლება სახელმწიფომ საგლეხო ბანკის საშვავლებით შეიყიდოს მთელი მიწა-წყალი რუსეთში და შემდეგ გლეხებს უფასოთ დაურიგოს. ხაზინამ სულ მცირე სარგებელი აიღოს მიწის შემოსავალიდან. შეიძლება მოხდეს ასე... შეიძლება უკეთესიც მოხდეს. ხოლო ჩვენ ვამბობთ დღევანდელ საგლეხო ბანკებზე და არა მომავალზე. ჩვენ ვამბობთ, რომ საგლეხო ბანკი დღევანდელ პირობებში თავის ნამდვილ წმიდა დანიშნულებას ვერ მოაღწევს და ნულარ ვსტყუვდებით, ნულარ ვეპოტინებით მას.

* *

რუსეთში თითქმის ყოველგვარი დაწესებულება თავის ფორმას ატარებს. მხედრობას თავის ფორმა აქვს, პოლიციას თავისი, ფოსტას კიდევ თავისი, მასწავლებელს, ჩინოვნიკს კიდევ თავისი. ყველას გარეგნოაით შეატყობთ, თუ ის რა ხელობის კაცია, რა კაცია. ყველას შუბლზე, მხარზე, ან კისერზე რაღაც აკერია ისეთი, რომლითაც ის განსხვავდება უბრალო, უფორმო და უჩინო მომაკედავისაგან... ზოგს მოსწონს ეს ფორმა, ეს ჩინი და ეპოლეტები და დიდის ამბით ატარებს მას. ზოგს არ მოსწონს, მაგრამ რას იზამ, სამსახური მოითხოვს, შეუძლება თავის გამართლებას, თითქო ვინმე უმაღუ-

რი იყოს მისი... ზოგს ისე მოსწონს და ისე შეტრფის ჩინებს, რომ თავის ღირსება-ნაკლულეფანობას ჩინით ზომავს. ინჟინრებსაც აქვს თავის ფორმა, თავის ჩინი. საერთო ინჟინრის წითელი კანტი აკერია, სამთამადნოს—ლურჯი, რეჟისის გზის ინჟინერს კი—მწვანე. როგორც ხედავთ, ყველას თავისი ფორმა ქონება. მაგრამ დახე უიღბლობას!—ინჟინერ-ტექნოლოგს კი არავითარი ჩინი ჭ ფორმა არ ქონებია. ჭ დღეს ზოგიერთი ინჟინერ-ტექნოლოგები თხოულობენ, რომ მათაც მიეცეს რამე ფორმა, რადგანაც მათი აზრით ჩანასახი და ფორმასა უმაღლეს კულტურას მასწავლებს და, მასწავის ჩვენს გვანდა კვიტნოს და მაკვადან უმაღლეს კულტურას წარმოადგენსაოთ ჩინი გაქვს, უმაღლეს კულტურის კაცი ხარ. არ გაქვს ჩინი უმაღლეს კულტურის კაცს ეკუთვნი. საბრალო ინჟინერ-ტექნოლოგები! აქამდე ისინი უმაღლეს კულტურის კაცათ არ უცნიათ!..

თეატრის მახარება

ხალხის მხარი, ანუ ექიმი შტოკმანი. კომედია 5 მოქ. იბსენისა.

ძლივს ერთი იდეური პიესა, ძლივს ელირსა საზოგადოებას ჩვენი სცენიდან ნამდვილი ცხოვრების სურათები დაენახა, ისეთი სურათები, რომელნიც ახლო ხედებიან გულს და სულს, წვდებიან მის სიღრმეში აღვიძებენ იქაზრს, გრძობას, აღვლევებენ მას და თქვენ სრულიად კმაყოფილი გამოდიხართ თეატრიდან, რადგან გრძობთ, რომ ცუდათ არ დაგიკარგავთ იქ გატარებული წუთები, იქ თქვენ ბევრი რამ საყურადღებო და საგულისხმო ნახეთ და გაიგონეთ. აი, ასეთია იბსენის პიესა „ექიმი შტოკმანი“, რომელსაც შევნიშნავ აქვე, ჩვენმა არტისტებმა სუსტათ წარმოადგინეს. ექიმი შტოკმანი ეს გატაცებული, ცხოვრების გმირია, დაუღალავი, შეუდრეკელი მებრძოლია სიმართლისათვის, მისთვის ქეშმარიტება ყველაზე მაღლა დგას, და მისი ტახტის წინ ქედს უნდა იხრიდეს ყოველივე სახელი, პატივი, დიდება, ქონება, ერთი სიტყვით, რაც კი ადამიანს ძვირფასათ მიაჩნია. ის ებრძვის უსამართლობას და უკულმართობას, სადაც და როდესაც უნდა დაინახოს იგი.

ექიმ შტოკმანს დიდი ხანია არ უნახავს თავის სამშობლო ქალაქი, რომელიც მას გატაცებით უყვარს. ის ბრუნდება იქ და ნახავს, რომ ამ ქალაქის სიმდიდრის წყარო, მისი უმთავრესი ძარღვი, რომლის გარშემო ტრიალებს მთელი ქალაქის სიმდიდრე, აბანოები გაფუჭებულია, რომ მიწების ქაობიან ადგილებზე გაყვანის გამო მათში ქაობის წყალი ერევა, და ამიტომ აუარებელ ბაცილებს აჩენს, რომელთაც შეუძლიათ სარგებლობის მოტანის მაგიერ მხოლოდ მოუშხამონ ჯანმრთელობა იმათ, ვინც ამ აბანოებს განსაკურნებლათ ეწვევა, და ნელ-ნელა სიცოცხლეს გამოასაღმონ. მან თავის გამოკვლევა შემოაწმებია სპეციალურ ლაბორატორიებში და როცა დარწმუნდა თავის აზრის ქეშმარიტებაში, პროექტს აძლევს ქალაქს გადააკეთოს აბანოს მიწები, გაწმინდოს წყალი, გაასუფთაოს აბანოები და ამით დაიხსნას მებაანოები განსაცდელისაგან, რომელიც მათ ჯანმრთელობას და სიცოცხლეს მოეღოს. მის წინადადებას სიხარულითა და აღტაცებით ეგებება ლიბერალური პრესა, დამოუკიდებლებიც მის მხარეს იჭერენ, უფრო იმ განზრახვით, რომ ამით ყოფილ ბურგომისტრს, ექიმ შტოკმანის ძმას, რომლის ნახელობას წარმოადგენენ ეს აბანოები, ჩამოაგდებენ და თვითონ ჩაიგდებენ ხელში ქალაქის მართვა-

გამგეობას, მათ პირში ნერწყვს გვრის ეს თფილი და შემოსავლიანი ადგილი და „ქალაქის საბჭოს განსახლებლათ მედგარ ბრძოლის გაწევას ეპირებიან. ექიმი შტოკმანი სიხარულით ფეხზე აღარა დგას. მის მისწრაფება მალე განხორციელდება—ქალაქს სუფთა წყალი ექნება, ავადმყოფებს კარგი აბანო და ხალხი ამოწყვეტას გადარჩება, მის ქალაქს სახელი და პატივი დაეღება. ასე ოცნებობს ექიმ შტოკმანი. ის სრულიად დარწმუნებულია, რომ მისი გამოკვლევა ყველას თვალს აუხელს, ყველას დაანახვებს სასტიკ სინამდვილეს. და ჭეშმარიტება ხომ თავისთავათ ღალადებს და განა ისე ორთავ თვალით დაბრმავებული გამოვა ვინმე, რომ ჭეშმარიტების გზას გადაუხვიოს? განა რომელიმე თუნდ სულ მცირეოდენი სვინიდისის და პატიოსნების მქონე ადამიანი ასეთ თვალსაჩინო, ქვეყნისთვის სასარგებლო ჭეშმარიტებისთვის თავს დაზოგავს, განა ყველა მას არ მიემხრობა? მაშ რა უშავს შტოკმანს. მის მხარეზეა დიდი უმრავლესობა და მათზე დაყრდნობილი, როგორც პრომეტეი კლდეს დაკრავს ხელს, და ყველაფერი მის ნებისამებრ აშენდება. მარა ცხოვრება სულ სხვა მხეს უმზადებს ამ გატაცებულ გმირულ მებრძოლს. ის ვნდობა ჭეშმარიტების ძლიერებას და ვერ შეუფხვია, ვისთვის არის ეს ჭეშმარიტება სასარგებლო და მამასადამე ადვილი შესაგნები და ვის თავრეტს დაახამს, ბრაზით კბილებს დააკრაჭუნებებებს და თავის წინააღმდეგ ამხედრებს. ასეთები კი ბლომათ მოიპოვებიან. ასეთია პირველყოვლისა მისი ძმა, ქალაქის ბურგომისტრი (ქალაქის თავი), ქალაქის აბანოები—ეს მისი ხელით დანერგული ნაყოფია, მისი სახელის და დიდების საფუძველია და აი ამ საფუძველს ურყევს მას ექიმ შტოკმანის გამოკვლევა. ის აქამდე სახელგანთქმული, ყველასაგან პატივცემული უნდა ამიერიდან დაეცეს ხალხის თვალში. ყველა თვლიდეს თავის მოწამლის, დასნეულების და დაავადყოფების მიზეზათ. განა მას შეუძლია ამის მოთმენა? რასაკვირველია, არა. ის იცავს თავის ინტერესებს, „როგორც „გონიერი და დამჯდარი ხასიათის პატრონი“, ხოლო ეს ინტერესები კი მას ეუბნება აბანოების ყოველგვარი ჩირქი დამალე, ყოველ მის ნაკლს ხელი მაგრათ დაფარე, თუნდ ამას მთელი ხალხის დასნეულება და სრული გაჟღეცაც მოყვეს და ისიც ასე იქცევა. მან ცხადია, კარგათ იცის ბრძნული სიტყვები: „ჯერ თავო და თავოო.“ ექიმ შტოკმანის მტრათ გამოდის იგივე დამოუკიდებელი და ლიბერალური პარტიები, რომელთაც ამ რამდენიმე წუთის წინეთ დიდი რიხით და გამბედაობით გაიძახოდნენ, ჩვენ უნდა დავიცათ ხალხი გაწყვეტისაგან და ამისთვის ძლიერი, ამკარა ბრძოლა გავუწიოთ ყველას, ვინც კი ასეთ განზრახვას წინ გადაეღობება, თუნდ თვით ქვეყნის მმართველი მეფეც იყოს ისო“. მარა რაწამს შეიტყობენ, რომ აბანოების გამწმენდელს სახლი სჭირდება, რომ მისთვის ქალაქმა უნდა მსხვერპლი დასდოს, მათ ჯიბეს კარგა ბლომათ ფულები უნდა ამოავლოს, რომ ამასთანავე, ბურგომისტრი ძლიერ გაჯავრებულია, ისინიც ურცხვათ უქცევენ ზურგს ექიმ შტოკმანს. და ისევ ქალაქის ბურგომისტრს მიემხრობიან. მყვირალა ლიბერალები, რომლებსაც ენაზე მუდამ ხალხი აკვრიათ, ხარჯის გაგონებაზე კრთებიან, შინდებიან და ვეღარ ბედავენ იმის თქმას, რაც „მესაკუთრეთა ასოციაციას“ არ მოეწონება. ეს „მესაკუთრეთა ასოციაცია“, მისი აზრი, „შეხედულება—აი ამ ლიბერალთა რედაქტორი, ცენზორი, გადაუვალი კანონი, ერთი სიტყვით, რაც გინდათ უწოდეთ ყველაფერი. მის გარეშე ის ფეხს ვერ სდგამს, მის ინტერესებს გარეშე ის ვერ იხედება... ის მისი ყურმო-

ჭრილი მონაა და თუ ხალხზე ხანდახან დიდს ენტუზიაზმით ყვირის, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ ბატონი თავის გულკეთილობით, უფრო კი ქვენა, გაიძვერული მიზნებზე, ~~ქვენა~~ აძლევს. დიახ, ის ყველა ამ მესაკუთრეთა ინტერესების ინტერესებს აძლევს. და აბა რას დაგიდევენ მესაკუთრენი, თუ წყალი ბაცილების გამავრცელებელ წყაროთ არის გადაქცეული, რა ენაღვლებათ მათ, თუ ის მოჩინის მაგიერ, სულს გაანთხევინებს სწეულებს. მათ თავის ვარამი აწუხებთ, რომ აბანოების უვარგისობა გამოამეღავენ—მათი საქმე ხომ ხელიდან წასულია, ერთი კაციც კი აღარ მიეკარებათ, ამასთანავე გადასაწმენდი ფულის გაღებაც დაზარდებათ, მათ კი სახლები აქვთ მებაზნოვეთათვის ძვირ-ფასებში მისაქირავებლათ, მათ სავაჭროები გამართეს და საქონლის გასაღებას მებაზნოვეთაგანვე ელიან. მაშ რალათ უნდა ეს ქონება, ოხრათ უნდა დარჩეთ ხომ სახლებიც, რომ წყლის უვარგისობა ქვეყანამ შეატყოს. უნდა გაუყიდველი დაუღლებთ ხომ მოტანილი საქონელი, რომლითაც გამდიდრებას ელიან! ამასთანავე კიდევ ფულიც უნდა გაიღონ თავის გაცალიერებულ ჯიბიდან! ღმერთო ჩემო, ხომ სულ ამოერთვათ სული და ეს სულ რაღაც მეცნიერულ გამოკვლევისთვის! რა ოხრათ უნდა მათ ის ჭეშმარიტება, რომელიც მათ ზარალის მეტს არას მოუტანს. არა ასეთი ჭეშმარიტების არსებობა შეუძლებელია, ასეთი სიმართლე არ უნდა იყოს, ის არ არის ჭეშმარიტება, ჭეშმარიტება მხოლოდ მათ ჯიბეს უნდა ემსახუროს, ასე ფიქრობენ ისინი, თუ არა და ჯანდაბანს ისეთი ჭეშმარიტება, შორს ჩვენგან ისეთი სამართალი!.. მათი ტვინი არაა მოწყობილი ასეთ ჭეშმარიტების მისაღებათ. მისი უჯრედები არასოდეს არ გაატარებენ ისეთ ზომებს, რომელიც რაღაც ჭეშმარიტების ნაყოფია და არა მათი ინტერესების. მათთვის ძვირუფასაა მხოლოდ კუჭი, მუცელი, სახლი, ქონება, აი ამას უკმევენ ისინი გუნდრუკს და თუ ამ დროს გზაზე რაიმე გადაეღობა, უსათუოთ გასრესენ. ამიტომ აშუაოთდა მთელ მესაკუთრეთა წრე, გონიერი ზომიერების და ზომიერი გონიერების (ზედმეტის არა! რა საჭიროა მეტი გონიერება!) მქონე საზოგადოება შეიძრა მესაკუთრეთა წრის დამყაყბული ჯაობი, შეარყია ყოველი შლამი და უწმინდურება დამოედო ქვეყანას. ის აღარაფერს ზოგავს, რომ გააქროს ის ჭეშმარიტება, რომელიც ჭუჭრუტანებიდან ძვრება მის სამეფოში და ტკბილ ძილს უფრთხობს, ცხოვრებას ურევს. მისი ცხოვრება ხომ ბნელით მოცულ ცხოვრებაზეა აშენებული, მისი სიძლიერე შეუფხვებლობის სამეფოზეა დაყრდნობილი; ხალხის გაუგებრობა, თვალების არევა, თავზე ხელის მოსმით მოტყუება, და თეთრის შავათ ჩვენება, აი მათი უმთავრესი საშვალება. ხალხი ბევრია, ის უმრავლესობას შეადგენს, მარა ის შეუფხვებელია. მას აშინებს ლიბერალური პრესა, რომელიც ყოველ დღე ტკბილ ნაინას უმღერის, ეთამაშება, ელამუნება და ზურგს უკან კი გროშ ფულზე ყიდის, თავის კუჭის გაძლომისათვის სამარეს უთხრის. „ხალხი, ხალხო“ გაიძახის ის თვალდასანახვათ. „კუჭი, ჩემი კუჭო“ აქვს ნამდვილ დევზათ ცხოვებაში.

და აი ასეთი პრესა საუკეთესო დამცველია იმ მესაკუთრეთა ასოციაციის, მთელი ქალაქის ბურჟუაზიის. ამიტომ ბურგომისტრი ჯერ მას იმხრობს, რომ მერე მით მთელი ხალხი თავისკენ გადაიყვანოს. ის მიდის „სახალხო მოამბის“ რედაქციაში, რომელიც დაპირდა ექ. შტოკმანს მათი წერილების დაბეჭდვა, უარს ათქმევინებს მათ ამ დაპირებაზე და თავის წერილს აბეჭდვინებს. ამ წერილში კი ის სწერია, რომ

აბანოები საუკეთესო მდგომარეობაშია როგორც ჰიგიენურ, ისე სანიტარულ პირობების მხრივ და თუ საჭირო იქნება მაინც რაიმე შეკეთება, ამას ქალაქის ადმინისტრაცია დაუყოვნებლივ გაათავებს და სხვ. ერთი სიტყვით ყველა ის, რაც სიმართლესე ისე შორსაა, როგორც ცა დედამიწაზე... „ექიმი შტოკმანი მაინც არ სცხრება და ფიქრობს თავის წერილის ცალკე გამოცემას, მარა ამათ. მესტამბენი ყველა მესაკუთრენი არიან, და აბა თავის ინტერესების საწინააღმდეგო საქმეს რათ ჩაიდენენ. განა „სულელები“ არიან!.. ამნაირათ შტოკმანს მწერლობის საშვალებით ჭეშმარიტების გამოქვეყნება შეუძლებელი უხდება. მარა ის არ ცხრება, მის შეუდრეკელ გულს ვერ აწინებს ასეთი დამარცხება, მასლიბერალებმა უღალატეს, მესაკუთრეებმა მტრობა და ომი გამოუცხადეს. და არა მარტო ხალხი.—ეს ქალაქის უმრავლესობა, რომელსაც შეუძლია გაიგონოს მისი ჭეშმარიტი ხმა. მარა აქაც მას ფეხი გაუსხლტა. ის აქამდე ლიბერალებს ენდობოდა, მას ჭეშმარიტების ძლიერების დიდი რწმენა ქონდა.—ჭეშმარიტება მისი აზრით ქვასაც და კლდესაც გახეთქდა, მის ბრწყინვალეების წინაშე ყველა დაეცემოდა და თაყვანს სცემდა, მარა მოსტყუედა. ლიბერალებმა არ მიხედეს ჭეშმარიტებას, არამედ თავის ინტერესებს. მათ ალაპარაკებდათ და ამოქმედებდათ მხოლოდ უკანასკნელი და ჭეშმარიტებაც მათთვის იმდენათ გასაგები და ადვილათ შესათვისებელი იყო, რამდენათ ის მათ ინტერესებს არ ეწინააღმდეგებოდა. წინააღმდეგ შემთხვევაში ისინი მზათ იყვენ ფეხქვეშ გაეთელათ ის და კიდევ გათელეს... ხალხისთვის კი მას აქამდე არა უთქვამს რა—არ ჩაუგონებია, ხალხი სულ იმ ლიბერალურ პრესის ძველ ენის ქვეშ იზრდებოდა, რომელიც მას ჭეშმარიტების ჭურჭლათ მიაჩნდა. და ომელიც ხალხის სახელით მოქმედებდა. ამიტომ გასაკვირველი არაა, რომ ხალხმა ამ ლიბერალურ პრესას მისცა მხარი მისი სიტყვები მიიღო და ამით ჭეშმარიტების დამფარავი გამოვიდა. მან არ მიიღო ექ. შტოკმანის ჭეშმარიტება... შტოკმანი მაინც და მაინც დიდი აზრის არ იყო მათზე, თუმცა მუდამ მათ ინტერესებზე ფიქრობდა. ბრბო მის თვალში შეუდგებელ მასსას წარმოადგენს, გაუნათლებელს, რომელსაც არც კი შეუძლია ჭეშმარიტების შეგნება, და მხოლოდ სხვის ფეხის ხმას მიყობა. ჭეშმარიტება მხოლოდ „გონებრივ არისტოკრატის“ მონოპოლიაა, მხოლოდ მათ შეუძლიათ შეითვისონ და შეისისხლ-ხორცონ ის და შემდეგ ხალხს ბედნიერების სხივი მოფინონ. მისი მოწინააღმდეგეები ხელზე იხვევენ ამ აზრს, ბრბოს განზე უსვენენ, ბრბოც იხვევს თვალებს, ენდობა თავის თვალის ამხვევთ. ემხრობა „სახალხო გაზეთს“, რომელიც ხალხისთვის კა არა, მათზე სანადიროთაა გამოცემული და სტვენა კიჟინით უარყოფს თავის ქომავს, მოსარჩლეს, შეურაცხყოფას აყენებს თავის დამცველს; უშიშარ, მხნე მებრძოლს ჭეშმარიტებისათვის... ექ. შტოკმანის ლექცია ამიტომ მისი დამარცხებით თავდება: ურა—უმრავლესობა ემხრობა მის მოწინააღმდეგეთ და აძევებს მას... მარა ის ეცემა სულით. ის გმირია და გმირს კი უკან დახვევა არ შეფერის. ის ამჩნევს, რომ ამ ქალაქში აბანოს წყლები კი არა, თვით ცხოვრების ყველა ნაკადულები, თვით საზოგადოება თავის დამყავებულ „ზნეობით“, რიხიანი სიტყვებით და გაიძვერულ მოქმედებით ყოფილა ერთათ მოწამლული და მოშხამული იმ დამპალ საზოგადოებრივ ქაობის ჰაერით, რომელშიაც ის ცხოვრობს. მთელი საზოგადოება სენით არის შეპყრობილი, ამ სენის მიზეზები ისე ღრმათ არიან ჩაქსოვილი მთელ მათ ცხოვრების

დაფებში, რომ მისი მოსაბა შეიძლება მხოლოდ მთელი ამ წყობილების ერთათ დანგრევით. სენი საკუთრებაა, ქაობის ინტერესი, რომელიც დამახასიათებელი თვისებაა ბურჟუაზიული წყობილების. ეს წყობილება ისეთ საფუძველზეა შენარული, რომელიც მოითხოვს ყველასთან მხოლოდ და მხოლოდ თავის კუჭის ინტერესებზე ზრუნვას. აქ მდიდარი იმიტომ არის მდიდარი, რომ ის ფულით მატყუარა გაიძვერაა, რომ ის გროშათ არ აფასებს ხალხის კეთილდღეობას, თამამათ აბიჯებს მათ ინტერესებს და თავის ჯიბისკენ მიეზიდება ყველაფერს, რის ამოწუნვაც კი შეიძლება ხალხის ჯიბიდან. მისთვის არ არსებობს არაფერი წმინდა გარეშე თავის გამდიდრებისა, და ამას ანაცვალებს ის ყველაფერს. მისი ასეთი გულ გაუმაძღრობა—საფუძველია მისი ასეთი გაცხარებული ბრძოლის ჭეშმარიტების შუქთან, ხალხის კეთილდღეობაზე ზრუნვასთან. ცხადია სანამ არსებობს ეს მიზეზი, არ მოელება ბოლო არც შედეგებს, ამიტომ ექ. შტოკმანი სამართლიანათ დასძახის გულის სიღრმიდან ამოხეთქილ სიტყვებს, მოისპოს, დაიღვეწოს მთელი ეს მხამით და გესლით აღვსილი წყობილება, განაცარძვერდეს იგი! მხოლოდ ამით მიეცემა დასასრული ამდენ უკუღმართობასო...

ამ სიტყვებით ის სტოვებს კათედრას, საიდანაც ხალხისთვის ჭეშმარიტების გაცნობა უნდოდა. ხალხი კი ლიბერალების მეთაურობით მას „ხალხის მტრათ“ მონათლავს. აქამდე მიღის მათი გაბოროტება!.. მარა ამასაც არ სჯერდებიან. სამართლის შუქი, რომელიც მოძვრება ყოველ ჭუჭუტანიდან, გამოკრთის ექ. შტოკმანის ყოველ ფეხის ნაბიჯიდან, მაინც არ აძლევს მოსვენებას ქალაქის სვე-ბედის გამგეთ. ისინი უსპობენ მას ყოველ საშვალებას ჭეშმარიტების გამომქვლავებისას, უსპობენ სახსარს ცხოვრებისას, ავდებენ სამსახურიდან მას, მის შვილს, ითხოვენ ბავშვებს შკოლიდან, სდევნიან ყველას ვინც კი მათ ხელს გაუწვდის, მარა ეს ვერ აჩერებს შეუდრეკელ მებრძოლს... მაშინ ბურჟოამისტრი ცდილობს, მის პატიოსნებას ჩირქი მოსცხოს, მისი გატაცებული მოქმედება გეშვეტების ნაყოფათ გამოიყვანოს, ის ავრცელებს ხმას, რომ მან განგებ დაავდო ეს ხმა, რომ აბანოს აქციების ფასი დაცემულიყო იაფათ შეეყიდა და მერე სარგებლობა ენახაო... აქციები ნამდვილათ კი მისმა სიმამრმა იყიდა იმ ფულათ; რომელსაც ის მის შვილებს უანდერძებდა და ახლა წინადადებას აძლევს ექ. შტოკმანს ამ აქციებს ისევ ფასი მოუპოვოს, წინააღმდეგ შემთხვევაში მის შვილს შიმშილი, სიცივე, გაჭირვება მოეღის. ექიმი ყოყმანობს, მარა ამ დროს მასთან მირბიან ის ლიბერალები, რომელთაც მოჩვენებით, რომ ექ. შტოკმანი ბრავმოკრეული გაავდებს მათ ცემით თავის სახლიდან, უარს ეუბნება თავის ბიძასაც მემკვიდრეობაზე, და მარტოთ მარტო, უგროშოთ დარჩენილი ახლა კიდევ უფრო მეტის ენერგიით იწვეს საბრძოლველათ გამეფებულ ბოროტებასთან. მას ყველაფერი აქვს, ძალაც, ენერგიული შრომის სიყვარულიც; არა აქვს მხოლოდ ძველი ნიადაგი, მან უღალატა მას, და ახლა აღარა დარჩენია რა იმის მეტი, რომ ისევ იმ „ქუჩის“ ხალხს მიმართოს, რომელიც მტვერში და ნაგავში ცხოვრობს, თავი და გონება დახშულ ჰაერით აქვს გაბრუებული... და მათში იპოვოს თავისებურ შეუპოვარნი მებრძოლნი. მასაც უნდა ამ გზას დაადგეს. მაგრამ ამასთანავე კიდევ ერთი რამ აღმოჩნდა. ის ხედავს, რომ მას გზას უკრავენ. შინ მშვიერი ულუკმა ჰკროთ დარჩენილი ოჯახი ყავს. გარეთ მის წინააღმდეგ ამხედრებულა საზოგადოება, დაბრმავებული და გაცრუებული ხალხი ის მარტოთ მარტო რჩება, უსაღსროთ, უსაშვალოთ, და რაღა დარჩენია იმის მეტი, რომ მოშორდეს იმ მოშხამულ არე მარეს, გადიკარვოს, შორს, ისეთ ადგილს

სადაც მისი ქალაქის ხსენებაც კი ვერ მიწვდება, მარა ის ამას არ რჩეობს. პირიქით, რაც უფრო მეტს უხამს და სამსალას უმზადებენ მოქალაქენი, მით უფრო ემატება მას გმირული თავგანწირულება და გაორკეცებული ენერგიით ემზადება ხელახლა შესატაკებლათ, მან აღმოაჩინა, რომ „ყველაზე ძლიერი ქვეყნიერობაზე ის არის, ვინც, მიუხედავად იმისა, რომ ყველანი ჩამოეცალენ, ბრძოლის ველს მაინც არ მიატოვებს“. ამიტომ ის რჩეობს დარჩეს ისევ თავის ქალაქში და ძირი გაუთხაროს ამ ქვეყნის ჭიების ბატონობას... ასეთია იბსენის პიესა. მასში ნათლათ არის გატარებული საყვარელი იდეა იბსენისა... გმირი, შეუბოვარი გმირი—რომლის ძლიერება მის ხასიათის სიმტკიცესა და შეურყვეველ რწმენაზეა დამყარებული, ებრძვის მთელ საზოგადოებას მთელ ხალხს და სურს ყველაფერი გადააბრუნოს.

აქ უპირდაპირდება ერთი მეორეს ორი ძალა: გმირის და საზოგადოების. პირველის ძლიერება მისი ზნეობრივი სიფაქიზება, მისი შეურყვეველი ხასიათია, მეორე საზოგადოების სხვა და სხვა კლასთა მიმხრობაში ეძებს ხსნას. პირველს წამს ჭეშმარიტება—მეორეს მხოლოდ თავის კლასობრივი ინტერესები და აი ეს ორი ძალა ეჯახება ერთი მეორეს. აქ ბურჟუების კლასობრივი ინტერესები—ეწინააღმდეგებიან ჭეშმარიტების მოთხოვნილებას, მეორე მხრით ეს ჭეშმარიტება—ნამდვილი ინტერესებია უბრალო ხალხის, რომელსაც ეჭირვება სუფთა წყალი, კარგი აბანოები, მას არ შეუძლია წყლის მაგიერ ათასგვარი სასმელი იხმაროს, როგორც ამას ჩადიან მდიდარი კლასები, მას ეჭირვება ცხოვრების უსამართლობის, ძალმომრეობის მოსპობა; მარა მას არ აქვს შეგნებული თავის ინტერესები. ექ. შტოკმანი კი, მის მაგიერ, რომ იმათგან შეგნებული ძალა შექმნას და მით ისარგებლოს, კმაყოფილდება ჭეშმარიტების აღმოჩენით, და მარტოთ მარტო ებრძვის მთელ საზოგადოებას. მართალია, ამ ბრძოლიდან ის ზნეობრივად გამარჯვებული გამოდის—მის მოწინააღმდეგეთ კი პირბადე ეხდებოდა და მთელი თავის სულმდაბლოური, ეგოისტური გრძობებით თქვენ წინ იშლებიან. მარა მისი შეცდომა იმაშია, რომ ის, როგორც გმირი, მარტოთ მარტო გონებს ქვეყნის გამკლავებას, არ ეძებს რეალურ საზოგადოებრივ ძალას, რომელმაც უნდა განახორციელოს ცხოვრებაში ჭეშმარიტების იდეალი ის მხოლოდ ჭეშმარიტების ძლიერებაზე აშენებს თავის ციხე-სიმაგრეს, საიდანაც, როგორც მღვვი, უნდა დაესხას და თავხარი დასცეს ქვეყანას. და ამიტომ ის მარცხდება, მისი იდეები იჩაგრებიან.

საჭიროა, და ათასჯერ საჭიროა ასეთი პიესები ხშირათ იდგმებოდეს ჩვენ სცენაზე.

არ. რაქდენიძე

ს ი ც რ უ ე

(ძველი კაცის ნაამბობი)

I

პატარა და კოპწია სახლში, რომელიც ერთი მხრით გადაცქეროდა შავ ზღვას, ხოლო მეორე ზურგით კი მაღალს შთას ამოფარებოდა, ვიკრიბებოდით ჩვენ, რამდენიმე ამხანაგები, თუმცა არ ვიცი რა უფრო გვიტაცებდა აქ—ჩვენი მოხუცი მასპინძელი თუ განსაკუთრებული, მიმზიდველი მდგომარეობა ამ სახლისა... ეს კია, რომ ძლიერ ხშირათ ისე გვიპყრობდა ჩვენი მასპინძლის ტკბილი და დალაგებული ამბები, რომ ბუნების სიმშვენიერეც გვაიწყებოდა, ზღვაც, სტოლზე დადგმული სამოვარიც და მოხიბლულ-მოჯადოებულნი სულგანაბლნი ვუგდებდით მას ყურს.

— კიდევ უარესების მოწმეა ჩვენი ქვეყანა!—განაცხობდა დაფიქრებით მოხუცმა და ხმა გაიწმინდა,—განა მაგისტრანებს დანახავს და გამოცდის კიდევ კაცი?—ის კიდევ დაფიქრდა! მის სახეზე რამდენიმეჯერ გაიქროლა სევდის ღრუბლები...

„— რამდენი ხანია მას მერე და რა ნათლათ მიდგას ის წინ, თუმცა მონატრული კი ვარ, რომ ის არც მახსოვდეს და არც შემდეგში გამახსენდებოდეს. მართლა, დიდი ხანია მას შემდეგ—ოცი, თუ ოცდასამი წლის ვიქნებოდი მაშინ. თქვენ, ახალგაზრდები, იმით ამყობთ რომ სატანჯავათ ძალაც შეგწევთ და სურვილი კიდევ მეტი გაქვთ, მეც ვიყავი ერთ დროს ერთი მაგ ჯურის ახალგაზრდათაგანი. მეც, როგორც თქვენ, ძალიან მიხურდა თავი და ვინ იცის რა ნაირ ტკბილ სურათებს არ მიხატავდა წინ ჩემი გატაცებული გრძობა, ჩემი დაუშრეტელი ოცნება. მე გარშემო საზოგადოებაში მყოფი მხოლოდ ლეშით, სულით სანატრელ მომავლის ქუჭრუტანებში ვიციქრობოდი და ჩემი არსება სტკებოდა სხვა-და-სხვა მომხიბლავი სცენების ჭკრეტით. ეს ცალი ფეხით მომავალში ყოფნა მე ხშირათ წამომამახებდა რაღაც ისეთ რამეებს, რასაც სხვები ვერ გაიგებდენ, ვინაიდან არასოდეს არ ენახათ იმათ ის და კიდევ ამიტომ იყო, მე ერთ მშვენიერ დროს, როცა ტკბილი სიზმრები ალექსის ქვეყანაში მასვირნებდა, იქ ამოვყავი თავი, სადაც ღმერთმა ნუ შეგახვედროთ ყოფნა...“

„— იქნებოდა ღამის ორი საათი, როცა მე და პოლიციელი ეტლით მივადექით ქალაქის განაპირას აშენებულ მოწყენილსა და სასტიკ შენობის რკინის კარებს. პოლიციელმა ზანტათ ჩამოჰკრა იქავე ჩამოკიდულ მავთულის ტარს და მე გავიგონე სადაც შორს ზარის ხრინწიანი წკრიალი. არ ვიცი როგორი ღამე იყო, მე ეს არ მაინტერესებდა—ვეფიქრობდი მხოლოდ იმაზე თუ რა მომელოდა. ხოლო მე კი, ამ მოულოდნელი ამბით გარეგებულს და თან გამოუცდელს, მეგონა ყველაფერი სიავე ჩემთვის იყო გამზადებული, მეგონა, დღეის იქით მე თავისუფლების აჩრდილსაც ვერ ვიპოვიდი, რომ მზის სინათლეს ვეღარ ვიხილივდი, რომ იქ, ადამიანების მაგიერ მგლები დამხვდებოდენ და შემქმედენ... ამებს და ვინ იცის კი ვეც რა ნაირ სურათებს არ მიხატავდა მე წინ ჩემი აშლილი ნერვები და ტვინი! განა მაშინ მოვიფიქრებდი, რომ ოდესმე ამ ჩემ მაშინდელ შთაბეჭდილებას ვინმეს გაუზიარებდი საკუთარ სახლში? ან რომ ვინმეს ასეთი იმედი მიეცა. დაცინვით არ მივიღებდი?“

„— კარები გაიღო და მე შემიყვანეს შიგ. კარების გამღებმა ვილაც ხუმარა ხახოლმა ერთი ამხედ-დამხედა და რა შემატო ახალ გაზრდობა, გააქნია თავი და დაცინვით მითხრა:

„— ძალიან ადრე კი დავიწყია ჩემო ძმაო!

„— ალბათ ქურდი ვეგონე, ან რაიმე იმის მზგავსი. შემიყვანეს დერეფანში, ჩემმა მხლებმა პოლიციელმა დამტოვა კარების გამღებ ყარაულთან და თვითონ სადაც წავიდა.

„— არ მაგონდება რაზედ ჩამოვჯექი, ყველაფერი დამავიწყდა, თუ რამეს ვეფიქრობდი, არც ის ვიცი თუ რამდენ ხანს გასტანა ჩემ ამ გვარმა მდგომარეობამ, მხოლოდ მხარზე მძიმე ხელების დაკვრამ გამომარკვია. ავიხედე და ისევ ის პოლიციელი და დარაჯი მადგენ თავზე.

„— ადექი, უნდა ვაგჩხრიკო!—მითხრა დარაჯმა.

„— მე არაფერი მახდია, გარდა თუთუნისა,—მივუგე,—სხვა თუ რამ მქონდა აქ მოსვლამდე წაიღეს და მე შევხედე პოლიციელს, რომელმაც არ ვიცი რატომ, მაგრამ თანხმობის ნიშნათ თავი დააქნია.

„— ის თუთუნი მოიტა, აქ თუთუნის წვევა აკრძალულია, შენ არესტანტი ხარ!—მითხრა მან.—ეს სიტყვა „შენ“ რაღაც შხამივით მომხვდა გულში და მოვითხოვე, რომ ცოტა ზრდილახიანი ყოფილიყო ლაპარაკსა და მოქცევაში.

„— ზრდილობიანი?— გადიხარხარა მან,— მესმის თქვენო კეთილშობილებავ, მესმის!— და კიდევ გულიანათ გადიხარხარა, მოიტა, რაღა, თუთუნ!

„— რახან აგრეა, ეს თუთუნი უნდა შეინახო, — ვუთხარი მე— და გასვლისას უნდა მომცეთ, ეხლა კი მიბოძეთ კვიტანცია, რომ ჩემი თუთუნი გაბარიათ! ხახოლმა კიდევ გადიხარხარა და მხარზე ხელი დამკრა.

„— სად გგონია, ყმაწვილო, შენი თავი, ბებია შენის კალთაში ხომ არა? ეჰ, ყმაწვილო, ყმაწვილო! აგრე თუ შეწუხდებოდი, ვიქნებოდი ჭკვიანათ და იხ იყო, თორემ ეხლა შენც სწუხარ და მეც მაწუხებ!

„— ცოფიანივით ავენთე, მაგრამ რას გავაწყობდი. მე ვიცოდი, ამ თუთუნს თვითონ მოიხმარდა და ასე მეგონა, ამით მთელი ჩემი არსებობის სახსარს მართმევს მეთქი. ახლა მეცინება ამ მოგონებაზე და მაშინ კი, მაშინ მე მზათ ვიყავი შემეჭამა, დამეგლიჯა ის. აი როგორ აწვრილმანებს ადამიანს ციხე და ზოგიერთებს კი, როგორც ჩემს ცხონებულ დედინაცვალსა და კიდევ ორიოდ ჩემ ნათესავებს ეგონა, რომ ციხე და სალდათაობა საუკეთესო სკოლაა ისეთ გიჟისთვის, როგორც ეს ვაჟბატონი ბრძანდებოდა— ჩემზე ამბობდნენ. ამ ბოლო დროს მაინც უფრო და უფრო იკიდებს ფეხს ასეთი შეხედულება, ციხეებს ემატება და ემატება მუშტარი და მატულობს და მატულობს საპრობილეოა რიცხვიც.

„— წამოძე! — მიბრძანა დარაჯმა და გვერდში ამომიდგა. ჩვენ გავიარეთ გძელი კორიდორი, რომლის თავსა და ბოლოში ძლივს ბეჭუტავდა ორი სანთელი, მივადექით კიბეს და ავედით მალლა, გავიარეთ ცოტა და შევედით ერთ გამოქვაბულში. საშინელ სინოტივს ვგრძნობდი ამ ბნელ ოთახში, თუმცა სიბნელის გამო ვერ გავარჩიე მისი ვერც განი და ვერც სიგრძე.

„— მოისვენე მანდ! ამაღამ არც სანთელი გექნება და არც საწოლი! მაინც როგორც ჩანს ჩვენ კარგა ხანს უნდა ვუცქიროთ ერთმანეთს და რატომ არ წამოიღეთ თქვენი საწოლი? მაგრამ მაგასაც მოვესწრებით, ხოლო ამაღამ როგორც გენებოს... მალე კი გათენდება... ღამე მშვიდობისას გისურვებ ახალგაზრდა სტუმარო, ნუ დაგვირახავ!

„— შემდეგში გავიგე, რომ ამ ზევით მძიმე დამნაშავენი ამოყავდათ. ამ რიგათ, სრულიად მოულოდნელათ მე გავხდი ტუსალი, საშიში კაცი, ისეთი საშიში რომ ჩემი ოთახის ერთადერთი ფანჯარა რკინის ჯოხებით იყო დახლართული, რკინისავე კარს გარედამ ვეებერთელა ბოქლომი ჩამოკიდეს, გარეთ კარიდორში შეიარაღებული მცველი იდგა, ამოსასვლელ კიბეზე კიდევ მცველი, ეზოში შეიარაღებული ჯარის კაცები და ეზოს გადაღმა კიდევ ისე. რა ეშველებოდა საზოგადოებას, რომ აგრე გულმოდგინეთ არ იცავდნენ მის მშვიდობიანობას!..

„— როგორც იყო გადავთენე ის ღამე და ინათლა თუ არა, ჩემ ბინას დაუწყე თვალიერება. ყოველ მხრით შავი კედლები, მხოლოდ კარებში ცოტა ჭუჭრუტანა იყო გაკეთებული და კარების პირდაპირ მეორე კედელზე ასე ერთი საყენის სიმაღლეზე ფანჯარა იყო გამოჭრილი, რომელიც ცოტა სინათლეს იძლეოდა და ამასთან არც შეიძლებოდა იმას მივყრდნობოდი და ციხეს გადაღმა კიდევ დამენახა რამ. ან რა მიზიდავდა გარეთ ისე ძლიერათ მაშინ? განა ეს ქვეყნიერება იგივე საპრობილეო არ არის და ადამიანები იგივე მცველები არ არიან ამ ვეებერთელა საპრობილის, რომ სიმართლესა და ჭეშმარიტებას ფეხი არ დაადგმევინონ ზედ?... მაგრამ კმარა, ვიცი რომ თქვენი ახალგაზრდა გონება არ დაეთანხმება მოხუცებულ პესისისტს და ამიტომ ვლუმვარ... ჰო, რა უნდა მექნა? მე გავიარ-გომოვიარე რამდენიმეჯერ, მაგრამ სივიწროვის გამო თავბრუ დამესხა და იქვე კედელს ავეყუდე.

გავიხედე წინ— კედელი, შავი, მოწყენილი კედელი და მეტი არაფერი. შევბრუნდი— ისევ კედელი, ყოველ მხრით კედელი და შიგ კი მე, რომელიც გიჟივით ვაცეცებ ~~საყურებს და წიხთი~~ კუთხიდან თვალი მირბის მეორე კუთხეზე ~~საყურებს და წიხთი~~ კედელი, იგივე მოწყენილი და უთანაგრძნობო, ცივი, ცივი კედელი! ღმერთო! ეს რა ამბავია! ნუ თუ მხოლოდ ამ კედლებს უნდა ვუცქირო? სანამდე?

„— მე დიდი მოყვარული ვიყავი მარტოობისა. დღეში ერთხელ მაინც გავუქცეოდი საზოგადოებას და საღაღაც მიყრუებულ და მიღუმებულ ქალაქის განაპირა უბნებში ვხეტიალობდი და ვტკებოდი, რომ მარტოდ-მარტო ვიყავ და არვინ ჩემი ფიქრების მოზიარე არ იყო. მე, ჩემი განმარტებას წვერზე შემჯდას ასე მეგონა, რომ მთელ ქვეყნიერებას დავუქცეოდი ზევიდან და ვტკებოდი ამ სიმაღლიდან დანარჩენი ქვეყნების ცქერით. ეხლა კი, საპრობილეოში რა იქნა ეს სიყვარული მარტოობისადმი, ეხლა სად გაქრა ის?

„ამ ფიქრებში ვიყავი, რომ ორ სართულიან ციხეში ატყდა ყრუ და გულის ამრევი ხმაურობა, ჟღარუნი ბორკილების, სიცილი გინებაში არეული. მე გამოვიჭიტინე კარების ჭუჭრუტანაში და მივხვდი, რომ ტუსაღებს კარებს უღებდნენ. პატარა ხანს იქით ჩემ წინ გარბოდნენ ფერ-მკრთალი, მაგრამ მხიარული კაცები, გარბოდნენ მხიარული სიცილით და ერთმანეთის მუჯღლეუნი კვრით. აქეთ-იქით კი რამდენიმე ჯარისკაცი ეღვათ და აქეთ-იქით გადახვევას არ ანებებდნენ.

„— **Куды ты! пошоль прямо!** გაისმოდა დრო გამოშვებით.

„— კაცო, ერთი ვილაც შემოგვემატა მგონი წუხელის... ნეტა ვინაა? გავიგონე მე.

„— ვინმე შენსავით დაკარგული იქნება, აბა გუბერნატორს ხომ არ მოიყვანდნენ აქ?— იყო პასუხი.

„— სადაა თუ იცი?

„— ამ დროს ვილაცამ პირდაპირ შემომამტყიტა თვალები, ერთი ამხედ-დამხედა ცნობის-მოყვარეობით, ცოტა შეიქმუნხა და წაილაპარაკა:

„— ყმაწვილი კი ყოფილა, არც სახე აქვს კაი სულის, მარა... კიდევ უნდოდა რაღაც ეთქვა, მაგრამ ამ დროს ვილაცამ მუჯღლეუნი წაჰკრა და შეუტია:

„— **Пошель отсюда!**

„— დაბრუნებისას ყველას გავგო ჩემი ბინა და მოვალეთაც ეცნენ თავიანთ თავი ჩემ საკანში შემოხედნათ, ავეთვალიერებ-ჩავეთვალიერებინეთ და თავიანთი აზრი წარმოეთქვათ ჩემს შესახებ. უმეტესობა ერთი და იმავე აზრის გამოდგა: „კაი კაცის სახე არა აქვსო!“ ალბათ ძლიერ გაბოროტებული ვჩნდი მაშინ.

„— ვინც მოსულა გაუმარჯოს! შემომძახა ერთმა ტუსალმა, მომცა თათრული საღამი, ერთი ეშმაკურათ თვალები დამიწკურა და მოჰკურცხლა— დარაჯი მისდევდა. მე მიკვირდა თუ რათ არ ანებებდნენ ჩემთან ლაპარაკს.

„ხელ ახლა დაწყნარდა ყველაფერი. ტუსაღები თავ თავიანთ ალაგას დაგზავნეს. მე კი თითქმის დავავიწყდი ყველას, არავინ მოდიოდა. ან რათ მინდოდა, რომც მოსულიყვენ. იყო თუ არა აქ რამე ჩემთვის საჭირო, მაშინ მე არ ვიცოდი, აბა და მათი დანახვა ხომ არ მენატრებოდა? მაგრამ მაინც მწყინდა და მალეღვება, რომ ასე ძალიერით მიმაგდეს და წავიდნენ— თითქოს არც კი ვარსებულიყო ქვეყანაზე. ამ ფიქრმა მე ისე ამაშფოთა, რომ სწრაფათ მივადექი კარებს და ხელი მივარტყი. იმ წუთას ჩემთან დარაჯი გაჩნდა.

„— რა გინდა? დამეკითხა ის.

„— მე რათ არ მიშვებთ გარეთ? მივახალე მე, თუმცა ამიტომ სრულიად არ დამიძახნია მისთვის.

„— ეს ჩემი საქმე არ არის. გულ გრილათ მომიგო მან და გამშორდა.

„გულმოსულმა კიდევ მივარახუნე კარები.

„— შენ რას ხმაურობ? მკაცრათ დამეკითხა დარაჯი.

„— როგორ თუ რას ვხმაურობ. მე გარეთ უნდა გამიშვათ.

„— იქნებ შინაც გსურს წასვლა? გაიცინა მან.

„— მე გარეთ ვასვლას ვთხოულობ! დავიყვირე.

„— ეს არ არის ჩემი საქმე.

„— მაშ ვისი?

„— უფროსის.

„— მაშ მიჩვენეთ ის უფროსი.

„უფროსიც მოვიდა, მაგრამ იმან ჩემი თხოვნის პასუხათ ასეთი დარიგებით მომმართა:

„— თუ ჰკვიანათ არ იქნები, კარცერში ჩავსვამ. ჯერ არც მოსულხარ და ასე მალე შენ ვინ გაგიშვებს სასაიროთ? ვისაც სეირნობა და თავისუფლება უყვარს, ის ჰკვიანათ არის და არც ატუსაღებენ.

„— ზოგჯერ მე წინააღმდეგეც მინახავს, სწორეთ იმას ატუსაღებენ, ვისაც თავისუფლება უყვარს.

„— პატიოსან კაცებს არ ატუსაღებენ, ჩემო კარგო! ღიმილით მითხრა მან და დაუმატა: „ჰკუთი იყავით და ყველაფერი იქნება, ნახვამდი“!

„მე მინდოდა კიდევ მეთქვა რაღაც, მაგრამ იმის ფეხის ხმა ლა მომესმა.

„ამდენი ფეხზე დგომით დავილაღე, ღონე გამოამელია და იქვე დავეშვი ცივს იატაკზე. ცივოდა მაგრამ არც იმდენათ. ოჰ, რა უბედურათ ვგრძნობდი მაშინ თავს. მე შემოპყრო თვლემამ. მთელი ღამე უძინარი ვიყავი და დასუსტებული აგებულობა დასვენებას თხოულობდა... პატარა ხანს უკან მე დავტოვე საპყრობილე მისი მცველებით და უფროსებით, დავტოვე ყველა, ვისი დატოვებაც ასე მენატრებოდა და მივდიოდი, მივდიოდი. სულის მოთქმა გახშირებული მქონდა, გულს ბარბანით გაქონდა ბრახა-ბრუხი, თავი მიბრუოდა, სახეს აღმური ასდიოდა და ცხელი ოფლი წურწურით გადმოჩქეფდა, მაგრამ მე მაინც მივდიოდი და მივდიოდი წინ. მე არავინ მახლდა, მარტო ვიყავი, მაგრამ ვილაც ჩამედარიყო შიგ, ვილაც ისეთი, რომელსაც მე ვენდობოდი და ისიც მაიმედებდა:

„— წავიდეთ, წავიდეთ წინ. ნუ გეშინია! არ შეირცხვინო თავი, არ შეშინდე! ლაჩრებს რა უნდა წინ? ლაჩრები ყოველთვის უკან არიან! შენ კი წინ ხარ—შენ არ ხარ ლაჩარი! მაშ გაეწიოთ წინ“! და ჩვენც მივდიოდით. მივდიოდით, მაგრამ ეხლა მარტო აღარ ვიყავი, ახლა ჩემთან ერთათ მიდიოდა ათასი სხვა, ახლა ათასნაირი ხმა მესმოდა, ათასნაირი იმედი სხვა და სხვა ენაზე:

„— წინ, წინ ნუ გვეშინია! ლაჩრები მხოლოდ უკან, ჩვენ კი წინ! და მეც დამავიწყდა დალაღვა, დამავიწყდა შიში და ვუმატე ნაბიჯს.

„— აბა წინ ძმებო! ისმოდა გარშემო,—წინ მედგრათ, წინ საერთო ძალით! და მედგარმა, გმირულმა სიმღერამ შეანძრია მიდამო, დატრიალდა ჰაერში, მისი ტალღები დააჯახა ერთმანეთს და გუგუნით მოეფინა მთასა და ველს.

„ღმერთს უნდოდა,
რომ ქონოდა
ადამიანს სამართალი,
მაგრამ შავმა
ბოროტთ ძალმა
ჯვარზე აცვა მაცხოვარი.
ღმერთს უნდოდა,
კაცს ქონოდა

ერთობა და სიყვარული,
მაგრამ შავმა,
ბოროტთ ძალმა
გამეფა მტრობა, შური.
მაშ წინ ძმებო,
წინ გმირებო
ავასრულოთ ღვთისა თქმული,
ქვეყანაზე გავამეფოთ
ერთობა და სიყვარული“!

„ჩვენ კი მივდიოდით და მივდიოდით. რაღაც ტკბილი, დამათრობელი ჟრუანტელი მივლიდა ტანში, მე დამათრო ამ საერთო გატაცებამ და ვჩქარობდი, ვჩქარობდი. არ ვიცი სად მივდიოდით, მხოლოდ მივდიოდით კი, მივდიოდით და ეხლა ჩვენთან მიდიოდა ყველაფერი, ცაცა და ხმელეთიც, ზღვაც და მდინარეც, იძროდა ყველა ის, რასაც მუდამ უმოძრავოთ ვხედავდი და... მე მოვიხედე უკან და დავინახე, რომ სადღაც შორს, უკან იძროდა რაღაც უზარმაზარი ბურთი, დავაკვირდი იმას, ვცდილობდი გამეჩჩია, დავაკვირდი სახეებს ამ ბურთზე და... დავინახე ის რაც დავტოვე, დავინახე შავი და მრისხანე შენობა, დავინახე რკინის კარები, ჩემი საკანი თავის მცველებით... საპყრობილე მოგვდევდა უკან. მე შევეტრიალდი და ამხანაგობისთვის მინდოდა მენიშნებია ის, მინდოდა გამეფრთხილებია ისინი, დამეყვირა, მაგრამ ერთი შევარდი ზევით და თვალები გავახილე. ისევ იქ ვიყავ სადაც დამძინოდა, ჩემ წინ ამართულიყო შავი და უხმო კედელი და თითქოს დამცინოდა, თითქოს თავს მიქნევდა და ნიშის მოგებით მიცქრდა. მე გიჟვით წამოვარდი, ერთი მოვასწარი მერტყა წიხლი კარგებისთვის და იქვე გავიშხლართე“.

მოხუცი ცოტა ხანს დაფიქრდა, რაღაც ღრმა, მაგრამ პატიოსანი ღარი გადაეკრა იმის ფართე და პატიოსან შუბლს, რომელზედაც ახალ ამოჭრილი ზღვის გრილი ნიავი ნაზათ ათამაშებდა იმის გძელ-გძელ გაჭლარავებულ ხუჭუჭ თმას. ზღვა ახლა უფრო ხმაურობდა და ამ ხმაურობას ერთოდა ჩვენი მასპინძლის ტკბილი და სევდიანი ხმა. მან გაიარ-გამოიარა ოთახში, მოუკიდა პაპიროზს ცეცხლი, ამოუშო რამდენჯერმე კვამლი და ფანჯარას გადაადგა. ის დიდხანს ჩასცქეროდა შავი ზღვის შფოთთან ტალღებს, თითქოს იმის ხმაურობაში უნდა ამოიკითხოს თავისი წარსულის შავი ამბებია.

სპირიდონ მცირიშვილი

(შემდეგი იქნება)

ხაწყვეტი პოლიტიკური ეკონომიიდან

(საუბარი მკითხველთან)

V

ს ა მ უ შ ა ო დ დ ე .

როცა ინგლისის პარლამენტში კამათი იყო სამუშაო დღის შემცირების შესახებ, კაპიტალისტების მოკეთე ორატორები ამტკიცებდნენ, რომ სამუშაო დღის შემცირება გარდა იმისა, რომ დასცემს წარმოებას, სამუშაო ქირასაც შეამცირებს და ამიტომ იგი მანებელია თვით მუშებისათვისაცო. გაამართლა ცხოვრებამ ეს მოსაზრება თუ არა? აი ფაქტები: *)

„1859 წელს რობერტ ბეკერმა, რომელიც დიდი ხანი ქარხნების ინსპექტორათ იმყოფებოდა, მოახსენა „სოციალურ მეცნიერებათა ასოციაციას“, რომ „თუმცა სამუშაო დღე მეტათ შემცირდა, მაგრამ სამუშაო ქირამ ზოგან 40% (ორმოცი პროცენტი) მოიმატა, მხოლოდ საყოველთაოთ 12% -ზე აიწია“. სამუშაო დღის შემცირებას და სამუშაო ქირის მო-

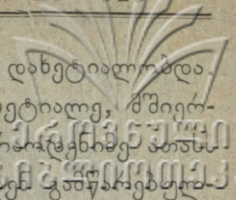
*) მოგვყავს ს. ვებისა და ნ. კოქსის თხზულებიდან: „რვა საათის სამუშაო დღე“.

მატებას არც წარმოებისათვის დაუკლია რამ, ამიტომ ჩვენი ეროვნული აღორძინებისათვის სრულიად არაფერს საშიშს არ წარმოადგენს“. როცა მასაჩუსეტის შტატში ათი საათის სამუშაო დღე შემოიღეს, „მექარხნეები და ეკონომისტები ამტკიცებდნენ, რომ ამას უთუოდ საყოველთაო გაკოტრება და სიმშვილობა მოყვება“. ედუარდ ადკისონმა... 1880 წელს მასაჩუსეტის მთავრობის მიერ დანიშნული კომიტეტების წინაშე შემდეგი თქვა: „ათი საათის მუშაობამ თვით მუშებს მოუტანა საოცარი ვნება, რადგან ისინი თერთმეტჯერ ნაკლებს მუშაობენ, ვიდრე სხვა ქვეყნის მუშები“. ამის გამო ამ საგნის გამორკვევა მიანდო „შრომის სტატისტიკის ბიუროს“. 1881 წელს კარლ რიტმა მოხსენება წარადგინა, რომელშიაც ის ამტკიცებდა: „უეჭველია, მასაჩუსეტში თითო მუშა ათი საათის განმავლობაში იმდენსავე აკეთებს, რამდენსაც სხვაგან, თერთმეტი და თორმეტი საათის მუშაობით; ისიც ეჭვს გარეშეა, რომ სამუშაო ქირა აქ გაცილებით უფრო დიდია იმ შტატებზე, სადა უფრო მეტს მუშაობენ“. აქედან ცხადად მტკიცდება, რომ სამუშაო დღის შემცირებას უთუოდ სამუშაო ქირის მომატებაც მოყვება. ეს ასეც უნდა მოხდეს ყოველთვის და აი რატომ: ვთქვათ, მექარხნე მსაქონელი ერთი დღის განმავლობაში უნდა დაამზადოს. ამ მსაქონლის გაკეთებას 90 საათის მუშაობა უნდა. ქარხანაში თუ თხუთმეტი საათის სამუშაო დღეა დაწესებული, მსაქონელს ექვსი მუშა დაამზადებს ($15 \times 6 = 90$), ხოლო თუ სამუშაო დღე შეამცირეს და თხუთმეტის მაგიერ ათი საათის მუშაობა შემოიღეს, მაშინ ექვსი მუშა აღარ იკმარებს; ამ ექვსის გარდა მექარხნე კიდევ სამი უნდა დაიქირაოს, რადგან 90 საათის სამუშევარს, თუ დღეში თითო მუშა ათი საათი მუშაობს, 9 კაცი გააკეთებს ($10 \times 9 = 90$); მაშასადამე, სამმა მუშამ, რომელნიც ქარხნის გარეთ უმუშევრათ დახეტიალობდნენ, დღეს სამუშაო იზოვნეს. დღემდე თუ მუშები მცირე ქირით მუშაობას არ თანხმდებოდნენ, მექარხნე ყოველთვის მოიპოვებდა მსურველებს, რადგან უსაქმურ მუშებს სიმშვილით სიკვდილს, თუნდაც გაძაღვებული სიცოცხლე ურჩევნიათ, ე. ი. სულ მცირე ქირას ჯერდებიან. ამიტომ უსაქმოდ დარჩენილები მომუშავე მუშებს მეტოქეობას უწევდნენ, იმავე სამუშაოს ასრულებას დაკლებული ქირით თანხმდებოდნენ. ხოლო, რა რომ 15 საათის სამუშაო დღე 10 საათზე დავიდა და უსაქმოდ დარჩენილი სამი მუშა საქმისათვის საჭირო გახდა, მათი მეტოქეობაც მოისპო: მექარხნეს აღარ შეუძლია თავის ნებაზე დაუკლოს მუშას ქირა, მას არა აქვს საშუალება მცირე ქირით მომუშავე მოიპოვოს, ამიტომ იგი იძულებული ხდება მუშის მოთხოვნებისათვის სამუშაო ქირა ასწიოს. ამნაირათ, სამუშაო დღის შემცირებას უთუოდ სამუშაო ქირას შემატყუბაც მოჰყვება. აქ შეგიძლია შემინიშნო, მკითხველო: „ეს მართალია, თუ დღიურათ ან თვიურათ ვმუშაობ. მხოლოდ როცა ნაჭრობით ვარ გარიგებული, ე. ი. რამდენ ნაჭერს საქონელს გავაკეთებ, იმდენ ქირასაც ვიღებ, უეჭველია, რაც უფრო გრძელია სამუშაო დღე, მეტ ნაჭერსაც დავიმუშავე, მაშასადამე, ქირასაც მეტს ავიღებ“. არც ეს არის უეჭველი, მეგობარო. აბა აიღე იგივე მაგალითი და დააკვირდი: ექვსი მუშა გარიგებულია ნაჭრობით 90 საათის სამუშევარის გაკეთებას, ე. ი. დღეში თითო მუშა 15 საათს მუშაობს. სამი მუშა, რომელნიც უსაქმოდ ქუჩაში მშვიერ-მწყურვალი გდიან და როგორმე თავისს გამოსაკვების შოვნას სცდილობენ, მიმართვენ ქარხნის პატრონს და ეუბნებიან: მოგვეცი სამუშაო ჩვენ; შენი მუშები თითო ნაჭერს მანეთათ გიკეთებენ, ჩვენ ათ შაურათ ვაგვიკეთებთო. მექარხნესაც სწორედ ეს უნდა და ამათ სურვილს დაუყოვნებლივ აცნობებს თავისს მუშებს: გინდათ, აიღეთ ათ-ათ შაურათ, თუ არა, მე სხვა მუშები მყავს, თქვენ კი მიბრძანდითო. ისინი ძალა უნებურათ

თანხმდებიან ახალ პირობებზე და ნახევარ ქირას იკლებენ. დღემდე თუ თხუთმეტი საათის მუშაობით სამ ნაჭერს აკეთებდნენ და სამ მანეთს იღებდნენ, დღეიდან იმავე ნაჭერს აკეთებთის მუშაობაში მანეთ ნახევარს იღებენ. მხოლოდ იმ შემთხვევაში მუშაო დღე ხუთი საათით შემცირდა და 10 საათი გახდა, მაშინ მეტოქე მუშებიც სამუშაოს შოულობენ და ქირის დაკლება მათთვის ხელსაყრელი აღარ არის; ამიტომ, აქაც მექარხნე იძულებულია ათი საათის მუშაობაში იმდენივე მისცეს, რამდენსაც თხუთმეტი საათში აძლევდა. რა მხრითაც უნდა მოვუაროთ ამ კითხვას ერთს და იმავე დასკვნას მივადგებით: სამუშაო დღის შემცირება სამუშაო ქირის მომატებას მოასწავებს. აი, მაგალითად, ავიღოთ თერთმეტის მუშაობა. მათ სადღესასწაულოთ ყოველთვის მეტი სამუშაო აქვთ; სეზონის დროს სამუშაო ბლომათ იყრის თავს და მუშა ხელიც მეტია საჭირო; მხოლოდ, მოთავდება რა სეზონი, მუშები უსაქმოდ რჩებიან. აქაც იგივე ითქმის, რაც ზემოთ ვთქვით: თუ ისინი ნაკლებს იმუშავენ, მაშინ მეტი დრო მოუწოდებთ სამუშაოს გასათავებლათ და მუშებსაც უფრო დიდხანს ექნებათ სამუშაო. ამით საზოგადოებასაც არა ევნება რა, რადგან, როცა ეცოდინებათ, რომ სამუშაოთ თუ ტანისამოსი ეჭირვებათ უთუოდ ერთი თვით ადრე უნდა მიიბარონ და არა რაოდენიმე დღით წინ, როგორც ეხლა შვრებიან ხოლმე ჩვენში. ამ აზრის დასასაბუთებლათ, ციფრებსაც მოგიყვან, ჩემო მკითხველო. ჩვენში, სადაც უმეტესათ 13—14 საათის სამუშაო დღეა თითქმის ათჯერ ნაკლები ეძლევა მუშას, ვიდრე ავსტრალიაში, სადაც უმეტესათ 8 საათი სამუშაო დღეა დაკანონებული. დოქტორ პესკოვის *) გამოკვლევით, მოსკოვის ქარხნებში, სადაც მეტს მუშაობდნენ მუშები, იქ ნაკლებს იღებდნენ; მხოლოდ სადაც უფრო მოკლე სამუშაო დღე შემოვიღოთ, იქ სამუშაო ქირაც მეტი იყო. აი ციფრებიც: ათ ქარხანაში, სადაც $15\frac{1}{2}$ —15 საათის დღეა, სამუშაო ქირა თვეში 16 მან. და 16 კაპ. უდრის, ცამეტ ქარხანაში 14 საათის სამუშაო დღეა, ქირა კი 17 მან. და 89 კაპ.; თოთხმეტ ქარხანაში 13 საათის სამუშაო დღეა, მხოლოდ სამუშაო ქირა კიდევ მეტი; 20 მან. 11 კაპ.; რვა ქარხანაში მხოლოდ $11\frac{1}{2}$ საათს მუშაობენ, იღებენ თვეში 21 მან, 66 კაპ. ამნაირათ თხუთხმეტი საათის მუშაობა მუშას აძლევს თვეში 16 მანეთსა და 16 კაპ., მხოლოდ 11 საათის 21 მან. 66 კაპ., ე. ი. როცა ოთხი საათით ნაკლებს მუშაობს, ხუთ მანეთ ნახევარს მეტს იღებს. აი რას გვასწავლის სინამდვილე!

გრძელი სამუშაო დღე, გარდა იმისა, რომ სამუშაო ქირას ამცირებს, ფიზიკურათც ცუდათ მოქმედებს მუშაზე: ორგანიზმს უსუსტებს, უსახარებს, ადრე ახსენებებს, ტანჯავს და სიცოცხლეს უმძაფრებს. ამიტომ მუშა ყოველთვის ნაკლებს სცოცხლობს, მოხუცებასაც ვერ ასწრებს, რომ უკვე „სამარისკენ ფეხი გაუშვებია“. გამოანგარიშებულია, რომ მუშა ორჯერ უფრო ნაკლებს სცოცხლობს, ვიდრე მაღალი წრის წარმომადგენელი. *) ის დღე-ღამე მუშაობით იღალბება და კარგავს ორგანიზმის საარსებოთ საჭირო ძალას; ადამიანს დახარჯული ძალის აღსადგენათ საჭმელ-სასმელი შესაფერი უნდა ქონდეს, მოსვენება ეჭირვება, წმინდა ჰაერი არგებს, მხოლოდ მუშა ამას ყველაფერს მოკლებულია: ნახევრათ მშვიერი მოსვენებასაც ვერ ასწრებს და ნოტიო, ბინძურ, დახშულ ქარხნის ჰაერში ატარებს გაწვალბებულათ დროს. ეგებ ეს საჭიროა წარმოების ასაღორძინებლათ, ერის გასამდიდრებლათ, გასამაგ-

*) მოგვყავს პ. სტრუვეს სტატისტიკიდან: „სამუშაო ქირა“ იხ. ბროკაუზის ლექსიკონი.
 *) იხ. პელუტიეს: „მუშათა ცხოვრება საფრანგეთში“, გვ. 196. „პარიში 10 ათას კაცზე 156 შეძლებული კვდება, მხოლოდ 285 ღარბი“.

რებლათ, საზოგადოებრივ ცხოვრების გასაუმჯობესებლათ? მაშინ აბა რა გვეთქმის, მეგობარო! ვნახოთ. რასაკვირველია, რაც უფრო მეტს მუშაობს ადამიანი, მით უფრო იღობა; ამასაც ხომ დამტკიცება არ ეჭირება, მკითხველო?! მხოლოდ დაღალული ყოველთვის უფრო ცუდათ და ზანტათ მუშაობს. დილას, როცა ახალი მიმდგარი ხარ სამუშაოზე, ყოველთვის უფრო ხალისიანათ მუშაობ და ეს მუშაობა ბევრათ ნაყოფიერია: ნამუშევარი უკეთესი ღირსების გამოდის, რიცხვითაც მეტს დაიმუშავებ, მასალას ნაკლებს ახდენ, ერთი სიტყვით მეტი ყურადღებით და მეცადინეობით მუშაობ. მხოლოდ შუადღისას ეს ხალისი სუსტდება, საღამოზე დაქანცულობისაგან გინდა როგორმე მალე მორჩე საქმეს და ბინისაკენ გაეშურო მოსასვენებლათ. ძილმოკიდებული თვალებით კარგათ ვერც ხედავ სამუშაოს, დაქანცულის ხელებით ძლივს აბრუნებ მანქანას, ყურადღებას ვეღარ იკრებ, ძალა გელევა და მუშაობაც ნელა წარმოებს. *) ეს დღეს. ხოლო დღევანდელი აუტანელი შრომით დაქანცულს ხვალ უარესი ემართება: უფრო ადრე იღალბა, ეკარგება ხალისი მუშაობის, ვერ ახერხებს რაფიანათ მუშაობას; მხოლოდ, თუ ვინმე უფროსის მკაცრი ყვირილი გამოიყვანს ასეთ სიზანტისაგან, ისიც დროებით, რაოდენიმე წამით, მერმე ისევ ზანტათ, უყარათოთ მუშაობს. სულ სხვაა, როცა სამუშაო დღე მცირეა. როცა სამუშაოთ კარგათ გამოსვენებული მოდიხარ, მეტის-მეტი შრომით არ იქანცები, სამუშაოთ ძალა შეგწევს, თვალყურის დევნება მუყაითათ შეგიძლია, საქმეს ხალისით ეკიდები და ამიტომ ნამუშევარიც კარგი და მეტი გამოდის. აი ფაქტებიც:

გერმანელ ეკონომისტს შულცე-გევერნიცს მოყავს შემდეგი ციფრები: *) გერმანიასა და შვეიცარიაში ერთი მუშა ერთი კვირის განმავლობაში აკეთებს 466 იარაღს, **) მუშაობს 12 საათში და ქირათ იღებს 11 შილინგს და 8 პენსს: ინგლისში—9 საათში 706 იარაღს აკეთებს და, ქირათ 16 შილ. 3 პ. ეძლევა, ამერიკაში—10 საათში 1200 და იღებს 20 შილ. და 3 პ. რას გვეუბნება ეს ციფრები? ისევ იმას, ე. ი. სადაც სამუშაო დღე ნაკლებია, იქ ქირაც მეტია და საქმეც მეტი მზადდება. კიდევ ერთი ფაქტი ინგლისის ცხოვრებიდან: 1814 წ. თითო მუშა, რომელიც კვირაში 80 საათს მუშაობდა 14 შილინგს იღებდა 130,7 იარაღს ამზადებდა; 1832 წ. 72 საათის განმავლობაში 221,2 იარაღს, მხოლოდ 1890 წ. 54 1/2 საათში ერთი ორათ მეტს აკეთებდა: 540 იარაღს. მაშასადამე, ქვეყნის სიმდიდრე იქ უფრო მატულობს, სადაც მუშა ნაკლებს მუშაობს და მეტს სამუშაო ქირას იღებს. ცხადია საზოგადოებისათვის, ერის ასაღორძინებლათ, ეროვნული სიმდიდრის შესაქმნელათ, მეტათ საჭირო ყოფილა სამუშაო დღის შემცირება. სამუშაო დღის შემცირება საწარმოვო ძალას მატებს ერს და მით საზოგადო ცხოვრებას აუმჯობესებს. მაშ, ეს საქმე საერო საქმე ყოფილა, ყველასათვის სასარგებლო და საზრუნავი. ვნახოთ ვინ ან როგორ ზრუნავდა ამ საერო საქმისათვის. ჩვენ მხოლოდ ინგლისის ცხოვრებას შევეკითხოთ და იქიდან გავიგოთ ამის პასუხი.

მე-XIX საუკუნის დასაწყისში, როცა მსხვილი წარმოება ფრთას შლიდა და ძველი წეს-წყობილების ნაშთიც დღითიდღე ქრებოდა, მწარმოებელი ვერ გამორკვეულიყო თავის მდგომარეობაში. ის იტანჯებოდა, წვალობდა, მშვიერ-მწყურვალი სიმშლით ქუჩაზე ლევდა სულს და ვერ გაეგო კი ნამდვილი მიზეზი თავისი უბედურებისა. ის საქმეს დაეძებდა და

მომუშავე ქარხნების ირგვლივ უსაქმოთ დახეტიალობდა. 1826 წელს ინგლისში, ასეთი უსაქმოთ მოხეტიალე, მშვიერ-მწყურვალი, სასიკვდილოთ გამზადებული, რაიმეცნობისაგან შეადგენდა. „პური ანუ სისხლიო!“ გაიძახობდა და უსაქმოთ უსაქმოთ და შეუბრალებლათ ანადგურებდენ ქარხანა-ზავოდებს, ამსხვრევდენ მანქანებს, სწევდენ და გლეჯდენ ყველაფერს, რაც ამ დროს მათ წინ ელობებოდათ; იტაცებდენ პურს და ყოველნაირ საწვავს; სწვავდენ გაოხრებულ მალაზიებს და მიეშურებოდენ ახლებსაკენ ისევ ასაოხრებლათ. უღომბელათ ტანჯული ხალხი უღომბელათ იძიებდა შურს ყველაფერზე. საზოგადოება და საზოგადოებრივი დაწესებულებანი მას ეზიზღებოდა, ქარხანა-ზავოდები ბრახს გვირდა, ირგვლივ ყველაფერი ასაოხრებლათ და ასაწიოკებლათ მიეჩნია... სიმშლით ძალა-გამოღეულნი, ბრძოლით დაქანცულნი, კანონის სისასტიკით თავმოებზრებულნი, ადგენენ ცნობილ ხარტიას, რომელიც სულ ექვსი მუხლისაგან შესდგებოდა და მით მიმართავენ კანონმდებლობის წარმომადგენელთ. აი ეს მუხლებიც: 1) მამაკაცების საყოველთაო არჩევნების უფლება, 2) დახურული კენჭის ყრა, 3) დეპუტატების ასარჩევათ ქონებრივი ცენზის მოსპობა, 4) თანასწორი ამომრჩეველი ოლქები, 5) დეპუტატებისათვის ჯამაგირების დანიშვნა და 6) ყოველწლიური პარლამენტი. ამ ხარტიის მომხრეებს ეწოდა ხარტიტები. ყველა ეს მუხლები, როგორც ხედავ, მკითხველო, მოითხოვენ პოლიტიკურ წყობილების ცვლილებას; ეს იმიტომ, რომ მუშები დარწმუნებულნი იყვენ, თუ პარლამენტში ფეხი მოვიმაგრეთ და საქვეყნო საქმეების მართვაში კარგათ ჩავერიეთ, ჩვენ მდგომარეობასაც შევიმსუბუქებთო. მათ არ ქონდათ ჯერ კიდევ საზოგადოებრივი ცხოვრების ნამდვილი ვითარება შეგნებული, ვერ გაეგოთ მიზეზი თავის სიღარიბისა, ერთი სიტყვით ვერ გამორკვეოდენ ახალ სოციალურ პირობებში და ამიტომ საკმაო იყო სამრეწველო კრიზისი ცოტათი მიწყნარებულიყო, უმუშევართა რიცხვი ოდნავ შემცირებულიყო, რომ აღელვებდას ბოლო მოღებოდა დროებით მაინც და დამფრთხალ საზოგადოებასაც მოესვენებინა. მხოლოდ ამ მოძრაობამ მიიქცია მთავრობის ყურადღება და 1833 წელს გამოიცა პირველი საქარხნო კანონი, რომლის ძალით ბავშვებს 9 წლამდე აღეკრძალათ ქარხნებში მუშაობა, მხოლოდ 9—12 წლამდე 8 საათზე მეტს ვერ ამუშავებდენ. თუ მუშა 18 წლის არ იყო მას დღეში 12 საათზე მეტი მუშაობის ნება არ ქონდა. ლამის მუშაობა ამათ სრულათ აღეკრძალათ და მათი სამუშაო დღე კანონმა 7 საათამდე შეამოკლა. ამავე კანონით 18 წლამდე ქალებს ქარხნებში მუშაობის უფლება არ ქონდათ, მხოლოდ 18 წლისას 12 საათს მუშაობა შეეძლო. სამის წლის შემდეგ, 1847 წელს გამოიცა კიდევ უფრო საყურადღებო კანონი: სამუშაო დღე 10 საათით განისაზღვრა. ამ კანონმა დიდი ალიაქათი გამოიწვია საზოგადოებაში: კაპიტალისტები და მათი მოკეთე ეკონომისტები ამტკიცებდენ, რომ წარმოების საქმეებში კანონმდებლობის ჩარევა წარმოების დაღუპვას მოასწავებსო. აქ სრული თავისუფლება უნდა სუფევდეს: ვინ რამდენიც უნდა, იმუშაოს და როგორი პირობითაც უნდათ, ისეთი პირობით შეეკრან ერთმანერთს. რასაკვირველია, მათ კარგათ ქონდათ წარმოდგენილი, თუ რას მოასწავებდა ასეთი თავისუფლება მუშისათვის; ამ თავისუფლებით ის სწორედ თავისუფლებას კარგავდა და ყურ-მოჭრილი მონა ხდებოდა კაპიტალისტის. ეს უკვე შეიგნეს მუშებმა, უარყვეს ასეთი თავისუფლება და მთავრობაც იძულებული შეიქნა ეს უარყოფა დაეკანონებინა. გამოდგა, რომ სამუშაო დღის შემცირებას სრულიად არ უვნია წარმოებისათვის, წინააღმდეგ, წარმოება მერმე იწყებს საოცრათ ზრდას და წარმატებას. ეს უკვე შეი-

**) ამით აიხსნება, რომ უბედური შემთხვევები ქარხნებში უმეტესათ საღამოზე ხდება, დილას კი ნაკლებია.
*) იხ. მისი: „Крупное производство“.
**) იარაღი—3 ფუტი (ზომა).

